

**ΕΛΕΝΗ Α. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ**  
Δρ.Ν ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

**Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΗΣ  
ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΕΙΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΟΣ**

**ΑΘΗΝΑ**  
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2002

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ (Σ. ΑΡΘΡΟ 20 ΠΑΡ. 1).....	4
1. Το άρθρο 20 παρ. 1.....	4
2. Διεθνής κατοχύρωση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.....	4
3. Η αντικειμενική αρχή και το δικαίωμα παροχής έννομης δικαστικής προστασίας.....	5
α. Αντικειμενική και υποκειμενική διάσταση της έννομης δικαστικής προστασίας.....	5
β. Περιεχόμενο της δικαστικής προστασίας.....	6
αα. Η πρόσβαση στα δικαστήρια ως αντικειμενική αρχή και ως ατομικό δικαίωμα.....	6
ββ. Η «δίκαιη» λειτουργία των δικαστηρίων (δίκαιη δίκη) ως αντικειμενική αρχή και ως δικαίωμα.....	7
γ. Πλήρης, αποτελεσματική και έγκαιρη δικαστική προστασία.....	8
δ. Υποκείμενα - κατεύθυνση.....	9
ε. Δικαιώματα και συμφέροντα.....	10
ζ. Επιφύλαξη νόμου.....	10
η. Παραίτηση.....	11
II. ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΙΞΗ.....	12
1. Αντικειμενική και υποκειμενική διάσταση.....	12
α. Αντικειμενική διάσταση.....	12
αα. Η θεσμική κατοχύρωση της απόδειξης.....	12
ββ. Η «ορθή απόδειξη» ως αντικειμενική αρχή της δίκαιης δίκης.....	12
γγ. Απόδειξη προσιτή, πρόσφορη και πλήρης.....	13
β. Το συνταγματικό δικαίωμα απόδειξης.....	15
αα. Συνταγματική κατοχύρωση.....	15
ββ. Έννοια - Περιεχόμενο.....	16
γγ. Περιορισμοί.....	16
2. Πρόσβαση στις πηγές απόδειξης.....	16
α. Υποχρέωση του νομοθέτη.....	17
β. Δικαστική εξουσία.....	17
γ. Ατομα - Ιδιώτες.....	18
3. Η ορθή χρήση των αποδεικτικών μέσων.....	18
III. ΕΠΙΔΕΙΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΟΣ, ΕΓΓΡΑΦΟΥ ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΕΠΙΔΕΙΞΗ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ.....	20
1. Συνταγματική διάπλαση του δικαιώματος επίδειξης.....	20
α. Η επίδειξη πράγματος.....	20
αα. Έννοια και αναγκαιότητα της επίδειξης.....	20
ββ. Η αιτιώδης συνάφεια επιδεικτέου αντικειμένου και δίκης.....	20
β. Το δικαίωμα επίδειξης.....	22
αα. Περιεχόμενο.....	22
ββ. Κατεύθυνση.....	23
ββ1. Προς την κρατική εξουσία.....	23
ββ1.1. Νομοθετική εξουσία.....	23
ββ1.2. Δικαστική εξουσία.....	23
ββ1.3. Εκτελεστική εξουσία.....	23
ββ2. Προς τους ιδιώτες.....	23
γγ. Περιορισμοί.....	24

γ. Η υποχρέωση επίδειξης.....	24
<b>2. Νομοθετική εξειδίκευση του δικαιώματος επίδειξης</b> .....	<b>25</b>
α. Η νομοθετική εξειδίκευση .....	25
β. Το δικαίωμα επίδειξης στη κοινή νομοθεσία .....	25
<b>αα. Η επίδειξη κατά τον ΑΚ</b> .....	<b>25</b>
<b>αα1. Η επίδειξη πράγματος κατ'άρθρο 901 ΑΚ</b> .....	<b>25</b>
<b>αα2. Η επίδειξη εγγράφου κατ'άρθρο 902 ΑΚ</b> .....	<b>26</b>
<b>ββ. Η επίδειξη κατά τον ΚΠολΔ</b> .....	<b>27</b>
<b>ββ1. Άρθρο 450 ΚΠολΔ</b> .....	<b>28</b>
<b>ββ2. Επίδειξη στα ασφαλιστικά μέτρα</b> .....	<b>28</b>
γγ. Εφαρμοστέα διατάξη.....	28
δδ. Η επίδειξη κατά τον Εμπορικό Νόμο .....	29
εε. Η επίδειξη κατά τον ΚΔιοικΔ .....	29
<b>3. Προϋποθέσεις επίδειξης εγγράφων</b> .....	<b>30</b>
<b>α. Το έννομο συμφέρον για επίδειξη</b> .....	<b>30</b>
<b>αα1. Περιπτώσεις εννόμου συμφέροντος</b> .....	<b>30</b>
<b>αα1.1. Αν το έγγραφο “συνετάχθη προς το συμφέρον του αιτούντος”.</b> .....	<b>30</b>
<b>αα1.2. Αν το έγγραφο “πιστοποιεί έννομη σχέση που αφορά και αυτόν”.</b> .....	<b>31</b>
<b>αα1.3. Αν το έγγραφο “σχετίζεται προς διαπραγματεύσεις διεξαχθείσες             προς αυτή την έννομη σχέση είτε δι' αυτού είτε προς το συμφέρον αυτού             δι' άλλου”</b> .....	<b>31</b>
<b>αα2. Η πιστοποίηση δια του εγγράφου έννομης σχέσης, που αφορά και τον             αιτούντα.</b> .....	<b>31</b>
<b>αα2.1. Η υποκειμενική θεωρία</b> .....	<b>32</b>
<b>αα2.2. Η αντικειμενική θεωρία</b> .....	<b>35</b>
<b>(α) Το αντικειμενικό κριτήριο</b> .....	<b>35</b>
<b>(β) Η κατά το Σύνταγμα επιλογή του αντικειμενικού κριτηρίου</b> .....	<b>35</b>
<b>(γ) Ο παρά το Σύνταγμα περιορισμός συνταγματικών δικαιωμάτων</b> .....	<b>38</b>
<b>(δ) Τριτενέργεια</b> .....	<b>38</b>
<b>β. Εξειδίκευση – εξατομίκευση του εγγράφου</b> .....	<b>38</b>
<b>ββ1. Νομολογία</b> .....	<b>39</b>
<b>ββ2. Συνταγματική διάσταση</b> .....	<b>40</b>
<b>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</b> .....	<b>41</b>

## ***I. Η δικαστική προστασία (Σ. άρθρο 20 παρ. 1)***

### **1. Το άρθρο 20 παρ. 1**

1. Κατά το άρθρο 20 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος<sup>1</sup>: «Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντά του, όπως νόμος ορίζει».

### **2. Διεθνής κατοχύρωση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας**

2. Η παροχή έννομης δικαστικής προστασίας αποτελεί θεμελιώδη συνταγματική διάταξη, η οποία κατοχυρώνεται και προστατεύεται, τόσο στα Συντάγματα των σύγχρονων κρατών<sup>2</sup>, όσο και στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου.
3. Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας περιλαμβάνεται στο άρθρο 10 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Ο.Η.Ε. του 1948<sup>3</sup>: «Καθένας έχει δικαίωμα, με πλήρη ισότητα, να εκδικάζεται η υπόθεσή του δίκαια και δημόσια, από δικαστήριο ανεξάρτητο και αμερόληπτο, που θα αποφασίσει είτε για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, είτε, σε περίπτωση ποινικής διαδικασίας, για το βάσιμο της κατηγορίας που στρέφεται εναντίον του»<sup>4</sup>.
4. Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας κατοχυρώνεται και στο άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1952<sup>5</sup>: «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθῆ δίκαιως, δημοσίως και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίο θα αποφασίσει είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως. Η απόφασις δέον να εκδοθῆ δημοσίως, η είσοδος όμως εις την αίθουσαν των συνεδριάσεων δύναται να

---

<sup>1</sup> Το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας καθιερώθηκε ρητά για πρώτη φορά στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975.

<sup>2</sup> Π.χ. άρθρο 19 παρ. 4 Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης, άρθρο 24 ιταλικού Συντάγματος, άρθρο 24 παρ. 1 ισπανικού Συντάγματος, άρθρο 20 παρ. 2 πορτογαλικού Συντάγματος.

<sup>3</sup> Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ψηφίστηκε στις 10 Δεκεμβρίου 1948 από τη γενική συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Κατά την κρατούσα άποψη δεν δεσμεύει τα κράτη μέλη του Ο.Η.Ε. ή εκείνα, που την υπέγραψαν. Για τη φύση και σημασία της Διακήρυξης βλ. Ρούκουνα, Διεθνές δίκαιο, Ι, 1980, σελ. 203επ.

<sup>4</sup> Σύμφωνα με το άρθρο 8 της Οικουμενικής Διακήρυξης: «Καθένας έχει δικαίωμα να ασκεί αποτελεσματικά ένδικα βοηθήματα στα αρμόδια δικαστήρια κατά των πράξεων που παραβιάζουν τα θεμελιακά δικαιώματα, τα οποία του αναγνωρίζουν το Σύνταγμα και ο νόμος».

<sup>5</sup> Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση κυρώθηκε στην Ελλάδα με το ν. 2329/1953 και με το ν.δ. 53/1974.

απαγορευθή εις τον τύπον και το κοινόν καθ' όλην ή μέρος της διαρκείας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία, όταν τουτο ενδείκνυται υπο των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή εν τω κρινομένω υπο του Δικαστηρίου ως απολύτως αναγκαίου μέτρω, όταν υπο ειδικάς συνθήκας ή δημοσιότης θα ηδύνάτο να παραβλάψη τα συμφέροντα της δικαιοσύνης»<sup>6</sup>.

5. Το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος και το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνουν την πρόσβαση στα δικαστήρια και την δίκαιη δίκη<sup>7</sup>. Και οι δύο διατάξεις αλληλοσυμπληρούμενες αποτελούν ενιαίο ρυθμιστικό σύνολο και έχουν αυξημένη τυπική δύναμη έναντι των κοινών νόμων.

### **3. Η αντικειμενική αρχή και το δικαίωμα παροχής έννομης δικαστικής προστασίας**

#### **α. Αντικειμενική και υποκειμενική διάσταση της έννομης δικαστικής προστασίας**

6. Η συνταγματική εγγύηση παροχής δικαστικής προστασίας ανήκει στο περιεχόμενο του κ ρ ά τ ο υ ς δ ι κ α ί ο υ <sup>8</sup>. Κατά συνέπεια το θεμελιώδες δικονομικό δικαίωμα της παροχής δικαστικής προστασίας, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, απορρέει απο την αρχή του κράτους δικαίου. Δεν είναι δυνατή η ύπαρξη κράτους δικαίου, χωρίς την εξασφάλιση δικαστικής προστασίας<sup>9</sup>.

<sup>6</sup> Σχετικό είναι και το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ, το οποίο ορίζει: «Παν πρόσωπον, του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερία παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και άν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των».

<sup>7</sup> Βλ. *Μπέη*, σε Κασιμάτη/Μαυριά, Ερμηνεία του Συντάγματος, αρθρ. 20 παρ. 1, σελ. 62.

<sup>8</sup> Βλ. άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος.

<sup>9</sup> *Δημητρόπουλος*, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τομ. Ι, ΙΙ, Θ' έκδ., Αθήνα 2001, σελ. 93επ.- *Κλαμαρής*, Το Δικαίωμα Δικαστικής Προστασίας, Αθήνα-Κομοτηνή 1988, σελ. 103επ.- Απο τη γερμανική θεωρία βλ. *Badura*, Staatsrecht, σελ. 581επ.- *Bauer*, Gerichtsschutz als Verfassungsgarantie, σελ. 24επ.- *Bettermann*, Die Rechtsweggarantie des Art. 19 Abs. 4 GG, σελ. 528επ.- *Jarass*, in: Jarass/Pieroth, GG, Art. 19 Abs. 4, σελ. 409.- *Kunig*, Das Rechtsstaatsprinzip, σελ. 441επ.- *Lorenz*, Der Rechtsschutz des Bürgers, σελ. 11επ.- *Schenke*, in: Dolzer/Vogel, BK, Art. 19 Abs. 4, αρ. 24.- *Schmidt-Aßmann*, in: Isensee/Kirchhof, Handbuch des Staatsrechts, σελ. 1024επ.- ο *ίδιος*, in: Maunz/Dürig, GG, Art. 19 Abs. 4, αρ. 15; ο *ίδιος*, Art. 19 IV GG als Teil des Rechtsstaatsprinzips, σελ. 1επ.- *Schmitt Glaeser*, Die Gewährung von Rechtsschutz, σελ. 547επ.- *Schulze-Fielitz*, in: Dreier, GG, Art. 19 Abs. 4, αρ. 26επ.- *Stern*, Das Staatsrecht

7. Η συνταγματική διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 έχει αντικειμενική – θεσμική και υποκειμενική διάσταση. Το άρθρο 20 παρ. 1 κατοχυρώνει την γενικότερη αρχή της παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια, από την οποία απορρέουν τα συνταγματικά δικαιώματα του κάθε φορέα για παροχή δικαστικής προστασίας. Με τη διάταξη αυτή ο συντακτικός νομοθέτης αναφέρεται σε ένα σύστημα δικαιοσύνης, σε ένα δικαιοπαροχικό σύστημα και ταυτόχρονα αναγνωρίζει συνταγματικά δικαιώματα. Προϋποθέτει την ύπαρξη δικαστηρίων και αναφέρεται στην ύπαρξη και στον τρόπο λειτουργίας συγκεκριμένου δικαιοδοτικού συστήματος. Αναφέρεται επομένως σε δύο μερικότερους θεσμούς: δικαστήρια και δίκη. Η συνταγματική επιταγή για την ύπαρξη δικαστηρίων έχει οντολογική διάσταση, ενώ η αναφερόμενη στη δίκαιη δίκη λειτουργική. Η παροχή έννομης προϋποθέτει την ύπαρξη δικαστηρίων και εγγυάται την ελεύθερη πρόσβαση σε αυτά. Κατοχυρώνει τη δικαστική οδό δηλαδή τη δυνατότητα προσφυγής ενώπιον κρατικών διαστηρίων, το δικαίωμα στη δικαστική διαδικασία και στην έκδοση δικαστικής απόφασης, όχι βέβαια κατανάγκη ευνοϊκής.

## **β. Περιεχόμενο της δικαστικής προστασίας**

### **αα. Η πρόσβαση στα δικαστήρια ως αντικειμενική αρχή και ως ατομικό δικαίωμα**

8. Η παροχή έννομης προστασίας επιτυγχάνεται κατ αρχήν με την ύπαρξη των δικαστηρίων<sup>10</sup>. Υπαρξη δικαστηρίων σημαίνει σύσταση δικαστηρίων, αλλά και ανάθεση αρμοδιοτήτων. Ο συντακτικός νομοθέτης κατοχυρώνει την ύπαρξη δικαστηρίων για κάθε υπόθεση. Δεν είναι δυνατό να υπάρχουν διαφορές χωρίς αρμόδια δικαστήρια για να τις δικάσουν, η δε αρμοδιότητά τους πρέπει να καλύπτει όλο το φάσμα των υποθέσεων που αναφέρονται.
9. Η διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 αποτελεί ενότητα με τις αναφερόμενες στα άρθρα 87επ. του Συντάγματος διατάξεις, τις σχετικές με τη δικαστική εξουσία.

---

der Bundesrepublik Deutschland, σελ. 838επ.- *Wassermann*, AK-GG, Art. 19 Abs. 4, σελ. 1285.

<sup>10</sup> *Jarass*, in: *Jarass/Pieroth*, GG, Art. 19 Abs. 4, σελ. 414επ.- *Krebs*, in: *Münch/Kunig*, GG, Art. 19 Abs. 4, σελ. 1025επ.- *Pieroth/Schlink*, Grundrechte, σελ. 254- *Schenke*, in: *Dolzer/Vogel*, BK, Art. 19 Abs. 4, αρ. 39επ.- *Schmidt-Aßmann*, in: *Maunz/Dürig*, GG, Art. 19 Abs. 4, αρ. 173επ.- *Schmidt-Bleibtreu*, in: *Schmidt-Bleibtreu/Klein*, Kommentar, Art. 19 Abs. 4, σελ. 465επ.- *Schmitt Glaeser*, Die Gewährung von Rechtsschutz, σελ. 560επ.- *Schulze-Fiellitz*, in: *Dreier*, GG, Art. 19 Abs. 4, αρ. 60επ.- *Wassermann*, AK-GG, Art. 19 Abs. 4, σελ. 1292επ.

Ερμηνευόμενο συστηματικά με τις διατάξεις 87επ. του Συντάγματος προκύπτει, ότι το Σύνταγμα αναφέρεται όχι απλά στην ύπαρξη δικαστηρίων, αλλά στην ύπαρξη ανεξάρτητων δικαστηρίων<sup>11</sup>. Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης αφορά αυτή την ίδια την ύπαρξή της και όχι τη λειτουργία της, εφόσον εξαρτημένα «δικαστήρια», δεν είναι δικαστήρια με τη συνταγματική έννοια του όρου.

10. Ο συντακτικός νομοθέτης επίσης κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα για παροχή έννομης προστασίας, ως δικαίωμα πρόσβασης στα δικαστήρια, που εξασφαλίζει την ύπαρξη αρμοδίου δικαστηρίου ενώπιον του οποίου πρέπει να αχθεί κάθε συγκεκριμένη υπόθεση. Το άρθρο 20 παρ. 1 κατοχυρώνει το θεμελιώδες δικονομικό δικαίωμα πρόσβασης στα δικαστήρια, εγγυάται την ελεύθερη πρόσβαση σε αυτά, την αξίωση να κινηθεί η δικαστική διαδικασία δίκαιης δίκης, δίκαιης λειτουργίας, δεν εγγυάται ασφαλώς και την ευνοϊκή απόφαση του δικαστηρίου<sup>12</sup>.

#### **ββ. Η «δίκαιη» λειτουργία των δικαστηρίων (δίκαιη δίκη) ως αντικειμενική αρχή και ως δικαίωμα**

11. Το Σύνταγμα στο άρθρο 20 παρ. 1 αναφέρεται στη λ ε ι τ ο υ ρ γ ί α των δικαστηρίων, δηλ. στη «δίκη». Δεν αρκεί μόνο η ύπαρξη δικαστηρίων και η πρόσβαση σε αυτά, αλλά απαραίτητη είναι και η κατά συγκεκριμένο τρόπο λειτουργία τους, η οποία και κατοχυρώνεται συνταγματικά. Η αρχή της έννομης προστασίας εμπεριέχει επιταγή ως προς την ουσιαστική λειτουργία των δικαστηρίων. Το Σύνταγμα δεν κατοχυρώνει μια οποιαδήποτε λειτουργία, αλλά λειτουργία κατά συγκεκριμένο τρόπο.
12. Με τη συνταγματική διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 καθιερώνεται η αρχή της έννομης δικαστικής προστασίας, στην οποία εμπεριέχεται η αρχή της δ ί κ α ι η ς δ ί κ η ς. Ουσιαστική λειτουργία σημαίνει, ότι τα δικαστήρια πρέπει να λειτουργούν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίζεται η αποκάλυψη της ουσιαστικής αλήθειας και κατά συνέπεια η ορθή εφαρμογή του νόμου. Έννομη προστασία κατά το Σύνταγμα είναι η ορθή εφαρμογή του νόμου από τα δικαστήρια, η οποία επιτυγχάνεται μόνον, όταν στη δικαστηριακή διαδικασία έχει αναφανεί η ουσιαστική αλήθεια και επομένως η απόφαση του δικαστηρίου εκδίδεται σύμφωνα με αυτή. Η αρχή της έννομης προστασίας είναι κατά το Σύνταγμα επιταγή απόδοσης ουσιαστικής δικαιοσύνης.

<sup>11</sup> Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β', Αθήνα 1991, σελ. 1213.

<sup>12</sup> Δαγτόγλου, όπ. παρ., σελ. 1206.

13. Σύμφωνα με τα παραπάνω η αρχή της έννομης προστασίας ως προς την λειτουργία των δικαστηρίων περιλαμβάνει την αρχή της δίκαιης δίκης, ήτοι της δίκης, η οποία μέσα από τις δικαστηριακές διαδικασίες επιτρέπει την αποκάλυψη της ουσιαστικής-αντικειμενικής αλήθειας. Σκοπός της λειτουργίας της δικαιοσύνης και επομένως της ίδιας της δίκης είναι η απονομή ουσιαστικής-αντικειμενικής δικαιοσύνης. Η λειτουργική σημασία της παροχής δικαστικής προστασίας αναφέρεται στη δίκαιη δίκη. Η αρχή της δίκαιης δίκης αποτελεί βασική συνταγματική αρχή με κανονιστική σημασία για την αποδεικτική και τις άλλες μερικότερες διαδικασίες και ενέργειες των παραγόντων της δίκης.
14. Στην αρχή της δίκαιης δίκης αντιστοιχεί το ανάλογο μητρικό ατομικό δικονομικό δικαίωμα, απο το οποίο παράγονται μερικότερα δικονομικά δικαιώματα. Το Σύνταγμα στο άρθρο 20 παρ. 1 αναφέρεται ειδικότερα στο δικαίωμα δικαστικής ακρόασης κατά το οποίο καθένας μπορεί να αναπτύξει στα δικαστήρια τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντά του, όπως νόμος ορίζει. Απο τη συνταγματική αυτή διάταξη προκύπτει ότι οι ερήμην δίκες κατ' εξαίρεση μόνον επιτρέπονται, όταν δηλαδή ο διάδικος γνωρίζει το χρόνο της δίκης και η απουσία του δεν οφείλεται σε ανώτερη βία.

#### **γ. Πλήρης, αποτελεσματική και έγκαιρη δικαστική προστασία**

15. Η δικαστική προστασία, τότε μόνο εκπληρώνει τον σκοπό της συνταγματικής της εγγύησης και βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με την αρχή του κράτους δικαίου, όταν είναι πλήρης, έγκαιρη και αποτελεσματική<sup>13</sup>. Η δίκαιη δίκη προϋποθέτει τις ιδιότητες αυτής της δικαστικής προστασίας.

---

<sup>13</sup> *Jarass*, in: *Jarass/Pieroth*, GG, Art. 19 Abs. 4, σελ. 417επ.- *Krebs*, in: *Münch/Kunig*, GG, Art. 19 Abs. 4, σελ. 1026επ.- *Lorenz*, *Der grundrechtliche Anspruch auf effektiven Rechtsschutz*, σελ. 623επ.- *ο ίδιος*, *Das Gebot effektiven Rechtsschutzes*, σελ. 393επ.- *ο ίδιος*, *Die verfassungsrechtlichen Vorgaben*, σελ. 152- *Model/Müller*, GG, Art. 19 Abs. 4, σελ. 269- *Pieroth/Schlink*, *Grundrechte*, σελ. 254- *Schenke*, in: *Dolzer/Vogel*, BK, Art. 19 Abs. 4, αρ. 383επ.- *Schmidt-Abmann*, in: *Maunz/Dürig*, GG, Art. 19 Abs. 4, αρ. 262επ.- *Schmidt-Bleibtreu*, in: *Schmidt-Bleibtreu/Klein*, *Kommentar*, Art. 19 Abs. 4, σελ. 464επ.- *Schulze-Fielitz*, in: *Dreier*, GG, Art. 19 Abs. 4, αρ. 83επ.- *Ule*, *Effektiver Rechtsschutz in einer funktionsfähigen Rechtspflege?*, σελ. 821επ.- *Wassermann*, AK-GG, Art. 19 Abs. 4, σελ. 1284 και σελ. 1294- *Wilfinger*, *Das Gebot effektiven Rechtsschutzes*, σελ. 36επ.



16. Η παροχή της έννομης προστασίας είναι πλήρης<sup>14</sup>, όταν διασφαλίζεται το δικαίωμα προσφυγής του πολίτη στο δικαστήριο. Το υποκείμενο των δικαιωμάτων πρέπει να έχει την δυνατότητα ακώλυτα να προσφεύγει στους πολιτειακούς δικαστηριακούς μηχανισμούς για την εξασφάλιση έννομης προστασίας. Ακριβώς γι αυτό το λόγο η θεωρία σχεδόν ομόφωνα κάνει λόγο σήμερα για δημοσίου δικαίου αξίωση δικαστικής προστασίας (Justizgewährungsanspruch)<sup>15</sup>.
17. Η δικαστική προστασία επίσης για να είναι αποτελεσματική<sup>16</sup> πρέπει να παρέχεται σε εύλογο χρονικό διάστημα<sup>17</sup>, διαφορετικά η υπερβολική βραδύτητα αποτελεί άρνηση απονομής της δικαιοσύνης<sup>18</sup>.
18. Επιπλέον, για την αποτελεσματικότερη προστασία προβλέπεται η παράσταση δια δικηγόρου για την ανάπτυξη των απόψεων του διαδίκου ενώπιον του δικαστηρίου.
19. Τέλος, η δικαστική προστασία θεωρείται αποτελεσματική, όταν δεν περιορίζεται στην εκδίκαση της ουσίας της υπόθεσης, αλλά αποτρέπει την επέλευση ανεπανόρθωτης ζημιάς στον ασκούντα το ένδικο βοήθημα<sup>19</sup>.

#### **δ. Υποκείμενα - κατεύθυνση**

20. Υ π ο κ ε ί μ ε ν α του δικαιώματος δικαστικής προστασίας είναι «έκαστος», δηλαδή όχι μόνο Έλληνες, αλλά και αλλοδαποί και ανιθαγενείς, φυσικά και νομικά πρόσωπα είτε κατοικούν ή εδρεύουν στην Ελλάδα, είτε όχι<sup>20</sup>.
21. Όπως κάθε συνταγματικό δικαίωμα, έτσι και το δικαίωμα για παροχή δικαστικής προστασίας κατά το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος έχει αμυντικό, προστατευτικό και εξασφαλιστικό περιεχόμενο. Το α μ υ ν τ ι κ ό περιεχόμενο είναι απόλυτο και στρέφεται κατά παντός, κατά δημόσιας και ιδιωτικής εξουσίας. Το π ρ ο σ τ α τ ε υ τ ι κ ό περιεχόμενο στρέφεται προς το κράτος, δηλαδή προς το νομοθέτη, το δικαστή και τη διοικητική εξουσία.

<sup>14</sup> Δαγτόγλου, οπ. παρ., σελ. 1208: "Πλήρης" είναι α) όταν δεν υπάρχει διαφορά για την οποία να αποκλείεται η δικαστική προστασία και β) όταν δεν περιορίζεται απλώς στον έλεγχο της τυπικής νομιμότητας της διοικητικής ενέργειας, αλλά περιλαμβάνει και τον έλεγχο της τήρησης των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας.

<sup>15</sup> Γέσιου-Φαλτσή, Δίκαιο αποδείξεως, Θεσσαλονίκη 1986, σελ.18επ.

<sup>16</sup> Δαγτόγλου, οπ. παρ., σελ. 1208 επ.

<sup>17</sup> Βλ. και άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ «...εντός λογικής προθεσμίας...».

<sup>18</sup> Δαγτόγλου, οπ. παρ., σελ. 1208.

<sup>19</sup> Δαγτόγλου, οπ. παρ., σελ. 1208.

<sup>20</sup> Δαγτόγλου, οπ. παρ., σελ. 1215.

22. Επομένως το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος δεν κατοχυρώνει τη δικαστική προστασία μόνο έναντι της δημόσιας εξουσίας, αλλά και έναντι ιδιωτών. Η τελευταία αυτή έκφανση της δικαστικής προστασίας –δηλαδή έναντι ιδιωτών- έχει πλέον κατοχυρωθεί ρητά στο Σύνταγμα του 2001 στο άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ, όπου γίνεται ρητά δεκτή η διαπροσωπική ενέργεια –τριτενέργεια- των συνταγματικών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα αναφέρεται, ότι τα συνταγματικά δικαιώματα ισχύουν και «στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών».
23. Ο συντακτικός νομοθέτης δίνει στη διάταξη του άρθρου 20 παρ.1 τέτοια σημασία, ώστε δεν την περιέλαβε σε εκείνες που μπορούν να ανασταλούν σύμφωνα με το άρθρο 48 παρ. 1 του Συντάγματος.

#### **ε. Δικαιώματα και συμφέροντα**

24. Αντικείμενο του δικαιώματος δικαστικής προστασίας είναι κατά τη διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 «δικαιώματα ή συμφέροντα». Το Σύνταγμα περιλαμβάνει ένα διευρυμένο σύστημα προστασίας. Προστατεύει κατ αρχήν όλα ανεξαιρέτως τα «δικαιώματα», δημόσια και ιδιωτικά, συνταγματικά και κοινού δικαίου.
25. Το Σύνταγμα δεν προστατεύει όμως μόνο τα δικαιώματα *stricto sensu* με την αυστηρή νομική έννοια, αλλά προστατεύει και τα «συμφέροντα». Ως «συμφέροντα» θεωρούνται έννομα, δηλαδή τα αναγνωρισμένα από το νόμο και όχι απλώς τα οικονομικά ή αντανακλαστικά λεγόμενα δικαιώματα<sup>21</sup>, δηλαδή οι δυσμενείς επιρροές κανόνων στην υποκειμενική κατάσταση ενός ιδιώτη<sup>22</sup>. Το Σύνταγμα εγγυάται επομένως τη δικαστική προστασία των δικαιωμάτων και συμφερόντων του ατόμου, τα οποία το ίδιο το σύστημα δικαίου αναγνωρίζει.

#### **ζ. Επιφύλαξη νόμου**

26. Στην παραπάνω διάταξη του Συντάγματος προστίθεται η επιφύλαξη «όπως νόμος ορίζει». Η άσκηση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας, που προστατεύεται απευθείας από τη συνταγματική διάταξη, έχει άμεση ισχύ και δεν εξαρτάται από την έκδοση κοινών δικονομικών κανόνων.

---

<sup>21</sup> Ορθότερα αντακλάσεις δικαιωμάτων.

<sup>22</sup> *Δαγτόγλου*, οπ. παρ., σελ. 1207.

27. Ο κοινός νομοθέτης εξουσιοδοτείται να ορίσει απλώς τις διαδικαστικές προϋποθέσεις για την άσκηση του δικονομικού δικαιώματος της δικαστικής προστασίας. Η παραπάνω διάταξη δεν περιέχει «λευκή εξουσιοδότηση» για την εισαγωγή περιορισμών. Οι κοινοί δικονομικοί νόμοι, δεν μπορούν να περιορίσουν το δικαίωμα παροχής εννόμου προστασίας, απλώς προσδιορίζουν τον τρόπο με τον οποίο ασκείται το δικαίωμα<sup>23</sup>. Οι όροι, που θα θεσπιστούν στο πλαίσιο του εγγύτερου προσδιορισμού της νομοθετικής εξειδίκευσης της διάταξης κατ' εφαρμογή της επιφύλαξης νόμου, πρέπει να είναι σύμφωνοι με τις συνταγματικές επιταγές, ώστε να πραγματοποιείται η απρόσκοπτη, ορθολογική και δίκαιη απονομή της Δικαιοσύνης<sup>24</sup>.
28. Η διάταξη αυτή στρέφεται προς τον κοινό νομοθέτη, τον οποίο και υποχρεώνει να προβλέπει αρμόδια δικαστήρια για κάθε υπόθεση και διαδικασίες, ώστε να παρέχεται πλήρης και αποτελεσματική δικαστική προστασία.

#### **η. Παραίτηση**

29. Σύμφωνα με την κρατούσα γνώμη ο ιδιώτης δεν μπορεί να παραιτηθεί γενικά και για το μέλλον<sup>25</sup>. Υπάρχει όμως η δυνατότητα, να περιοριστεί το δικαίωμα δικαστικής προστασίας του ad hoc, συμφωνώντας για παράδειγμα σε μια διαιτητική ρήτρα διοικητικής σύμβασης. Επιπλέον, παραίτηση απο την άσκηση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας αποτελεί και η εκούσια και ανεπιφύλακτη αποδοχή μιας διοικητικής πράξης. Απόρροια αυτής της ενέργειας είναι να καθίσταται απαράδεκτη η προσβολή της διοικητικής πράξης με αίτηση ακύρωσης ή προσφυγή<sup>26</sup>.
30. Ειδικότερα, ως προς την έκφανση εκείνη του δικαιώματος της δικαστικής προστασίας, που αφορά την απόδειξη, γίνεται δεκτό, ότι θα ήταν αντίθετη προς το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος εκείνη η αποδεικτική σύμβαση, που

---

<sup>23</sup> *Δαγτόγλου*, οπ. παρ., σελ. 1206.

<sup>24</sup> *Κλαμαρής*, Το Δικαίωμα Δικαστικής Προστασίας, σελ. 139.

<sup>25</sup> *Δαγτόγλου*, οπ. παρ., 1216.

<sup>26</sup> Άρθρο 29 ν.δ. 170/1973 (άρθρο 29 κωδ.π.δ. 18/1989), άρθρο 4 παρ. 1 ν. 702/1977, άρθρο 20 παρ. 3 π.δ. 341/78.

περιεχόμενο έχει είτε την παραίτηση απο το γενικό δικαίωμα απόδειξης είτε την παραίτηση απο επιμέρους εξουσίες<sup>27</sup>.

## **II. Δικαστική προστασία και απόδειξη**

31. Η συνταγματική κατοχύρωση της δικαστικής προστασίας σημαίνει συνταγματική προστασία της απόδειξης. Ορθή απονομή του δικαίου δεν είναι δυνατή χωρίς την εξασφάλιση ορθής απόδειξης. Δίκαιη δίκη και ορθή απόδειξη συνδέονται στενά.

### **1. Αντικειμενική και υποκειμενική διάσταση**

#### **α. Αντικειμενική διάσταση**

##### **αα. Η θεσμική κατοχύρωση της απόδειξης**

32. Στο άρθρο 20 παρ. 1 εμπεριέχεται η θεσμική κατοχύρωση της απόδειξης. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την απόδειξη θεσμικά, ως «τμήμα της δίκαιης δίκης». Προϋπόθεση της ορθής απονομής της δικαιοσύνης είναι η απόδειξη της αλήθειας. Εφόσον σε συγκεκριμένη δίκη δεν αποδεικνύεται η ουσιαστική αλήθεια, τότε ο νόμος δεν εφαρμόζεται ορθά, δηλαδή δεν παρέχεται ουσιαστική έννομη προστασία. Κατά συνέπεια στον πυρήνα της δίκαιης δίκης ανήκει η απόδειξη. Έννομη, δικαστική προστασία σημαίνει ταυτόχρονα δυνατότητα απόδειξης, έτσι ώστε να αποκαλύπτεται η αλήθεια. Επομένως δίκαιη δίκη και απόδειξη ευρίσκονται σε στενή σχέση μεταξύ τους, σε σχέση αλληλεξάρτησης.

##### **ββ. Η «ορθή απόδειξη» ως αντικειμενική αρχή της δίκαιης δίκης**

33. Στο πλαίσιο της δίκαιης δίκης, η απόδειξη δεν μπορεί παρά να είναι ο ρ θ ή. Μη ορθή απόδειξη ανατρέπει όλο το συνταγματικό πλαίσιο παροχής έννομης προστασίας. Ποιά σημασία πράγματι θα είχε η απλή δυνατότητα πρόσβασης στα δικαστήρια, η διασφάλιση διεξαγωγής δίκης, αν δεν συνοδευόταν από την συνταγματική εγγύηση της ορθής απόδειξης, δηλαδή της απόδειξης από την οποία μπορεί να προκύψει η ουσιαστική αλήθεια. Δίκαιη δίκη χωρίς ορθή απόδειξη δεν είναι δυνατή. Το Σύνταγμα κατοχυρώνοντας την αρχή της έννομης προστασίας κατοχυρώνει την αρχή της ορθής απόδειξης. Δεν αρκεί δηλαδή, κατά

---

<sup>27</sup> Ορφανίδης, Το επιτρεπτό των αποδεικτικών συμβάσεων, Αθήνα 1988, σελ. 314; Κλαμαρής, οπ. παρ., σελ. 237.

τη συνταγματική επιταγή, οποιαδήποτε αποδεικτική διαδικασία, αλλ' απαιτείται να οδηγεί στην ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας και κατα συνέπεια στην ορθή εφαρμογή του νόμου. Η ορθή απόδειξη είναι επομένως προϋπόθεση της ορθής εφαρμογής.

34. Η συνταγματική αρχή της ορθής απόδειξης ως βασική αρχή της δίκαιης δίκης, αποκρούει κάθε επέμβαση στην αποδεικτική διαδικασία, η οποία εμποδίζει την αποκάλυψη της ουσιαστικής αλήθειας και δεσμεύει την κρατική εξουσία και τους ιδιώτες.

### **γγ. Απόδειξη προσιτή, πρόσφορη και πλήρης**

35. Για να είναι η απόδειξη ορθή, πρέπει να είναι προσιτή, πρόσφορη και πλήρης. Η απόδειξη πρέπει να είναι κατ' αρχήν προσιτή, δηλαδή πρέπει να υπάρχει ανάλογη κρατική μέριμνα και φροντίδα για την άρση των εμποδίων, που δυσχεραίνουν την πρόσβαση σε αυτή<sup>28</sup>.
36. Απο τη συνταγματική προστασία της απόδειξης συνάγεται η π λ η ρ ό τ η τ ά της. Η πληρότητα έχει αντικειμενική και αξιολογική διάσταση. Με την αντικειμενική αναφέρεται στα αποδεικτικά μέσα. Πληρότητα σημαίνει υποχρέωση χρήσης όλων των διαθέσιμων αποδεικτικών μέσων, απο τα οποία συνάγεται η αλήθεια ή αναλήθεια. Τίποτα δεν μπορεί να παρεμποδίζει την απόδειξη, καθόσον ο σκοπός της δίκαιης δίκης κατά το Σύνταγμα είναι η απόδειξη της αλήθειας κατ αρχήν με όλα τα πρόσφορα αποδεικτικά μέσα.
37. Απο τη συνταγματική επιταγή της πληρότητας της απόδειξης συνάγεται η απαγόρευση αποκλεισμού αποδεικτικού μέσου απο τους ιδιώτες ή την κρατική εξουσία, τον νομοθέτη, τον δικαστή, ή τη διοίκηση. Διατάξεις νόμων που αποκλείουν τη δυνατότητα απόδειξης ολικά ή μερικά είναι αντίθετες στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Δεν είναι σύμφωνος προς το Σύνταγμα, ο με οποιοδήποτε τρόπο άμεσα ή έμμεσα αποκλεισμός της χρήσης αποδεικτικών μέσων<sup>29</sup>, όπως είναι λ.χ. η καθιέρωση *numerus clausus* των αποδεικτικών μέσων<sup>30</sup> ή η απαγόρευση χρήσης συγκεκριμένων αποδεικτικών μέσων, πολύ

---

<sup>28</sup> Βλ. αναλυτικά παρακάτω την παράγραφο τη σχετική με το δικαίωμα πρόσβασης.

<sup>29</sup> Συνταγματικός είναι ο περιορισμός της εμμάρτυρης απόδειξης (αρ. 393 ΚΠολ), γιατί αφορά συγκεκριμένο αποδεικτικό μέσο και συγκεκριμένες διαφορές, αλλά και γιατί καθιερώνονται πολλές εξαιρέσεις, που τελικά δεν καθιστούν ανέφικτη τη δυνατότητα απόδειξης. Βλ. σχετικά *Γεσίου-Φαλτση*, Το δικαίωμα αποδείξεως, στο «πρόσφορά στον Γεώργιο Μιχαηλίδη-Νουάρο», Αθήνα 1987, σελ. 241επ.- *Κλαμαρής*, οπ.παρ., σελ. 235επ.

<sup>30</sup> *Γεσίου-Φαλτση*, οπ. παρ., σελ. 235.- *Κλαμαρής*, οπ. παρ., σελ. 234.

περισσότερο, όταν εμποδίζεται αυτή η ίδια η δυνατότητα αποδείξεως, όπως συμβαίνει με την καθιέρωση αμάχητων τεκμηρίων, που αποκλείουν την συνταγματικά θεμελιωμένη δυνατότητα απόδειξης του αντιθέτου<sup>31</sup>. Αυτό σημαίνει, ότι ο νομοθέτης δεν μπορεί να αποκλείει την απόδειξη, ή να απαγορεύει τη χρήση αποδεικτικών μέσων, διότι με τον τρόπο αυτό αφαιρείται η δυνατότητα χρήσης του δικαιώματος απόδειξης και η ουσιαστική εκτίμηση της διαφοράς από το δικαστήριο.

38. Η αξιολογική πλευρά της πληρότητας της απόδειξης αναφέρεται στον δικαστή. Το δικαστήριο οφείλει καταρχήν να λάβει υπόψη του όλα τα αποδεικτικά μέσα. Ο κανόνας είναι η πλήρης απόδειξη<sup>32</sup>, σύμφωνα με την οποία απαιτείται ο δικαστής να σχηματίσει απόλυτη βεβαιότητα για την αλήθεια του πραγματικού υλικού της δίκης. Εστω και αν ο δικαστής έχει αποκτήσει βεβαιότητα για την αλήθεια του πραγματικού υλικού από ορισμένα, υποχρεούται να εξαντλήσει όλα τα πρόσφορα αποδεικτικά μέσα, έτσι ώστε με την ολοκληρωμένη αντιμετώπιση να σχηματιστεί πλήρης βεβαιότητα. Αρα πλήρης απόδειξη με την έννοια της απόλυτης βεβαιότητας δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς εξάντληση όλων των πρόσφορων αποδεικτικών μέσων. Σκοπός πρέπει να είναι η δημιουργία πλήρους και ολοκληρωμένης δικανικής πεποίθησης, η οποία να ανταποκρίνεται στην ουσιαστική αλήθεια.
39. Η πληρότητα δεν έχει μόνο αριθμητική αναφορά, αλλά συνδέεται με την καταλληλότητα του μέσου ως ικανού να στηρίξει την αλήθεια ή αναλήθεια. Δεν πρέπει δηλαδή να χρησιμοποιηθούν κατά κυριολεξία όλα τα αποδεικτικά μέσα, αλλά όλα τα πρόσφορα. Λογικό αυτοπεριορισμό της πληρότητας συνιστά η π ρ ο σ φ ο ρ ό τ η τ α του αποδεικτικού μέσου σε σχέση με την απόδειξη της αλήθειας ή η αναλήθειας των πραγματικών ισχυρισμών. Η προσφορότητα, δηλαδή η χρήση εκείνων των αποδεικτικών μέσων, που προσφέρονται για την απόδειξη και όχι οποιουδήποτε μέσου, απορρέει από την αρχή της οικονομίας της δίκης<sup>33</sup>.
40. Μπορούν να διακριθούν τρεις βαθμοί έντασης της προσφορότητας με την ευρεία έννοια του όρου, ανάλογα με την ικανότητα, την αναγκαιότητα και την αποκλειστικότητα των αποδεικτικών μέσων. Το αποδεικτικό μέσο πρέπει να είναι

---

<sup>31</sup> Όπως φορολογικά τεκμήρια.- *Δαγτόγλου*, οπ. παρ., σελ. 1210.- *Κλαμαρής*, οπ. παρ., σελ. 241.

<sup>32</sup> Κατ' εξαίρεση αρκεί ατελής απόδειξη στη συντηρητική απόδειξη, στα ασφαλιστικά μέτρα.

<sup>33</sup> *Γέσιου-Φαλτσή*, οπ. παρ., σελ. 234.

κατ' αρχήν ικανό, δηλαδή πρόσφορο με την στενή έννοια του όρου, για την απόδειξη της αλήθειας ή αναλήθειας των πραγματικών γεγονότων. Η αναγκαιότητα είναι ο δεσμός που υπάρχει ανάμεσα στο αποδεικτικό μέσο και στην απόδειξη της αλήθειας, όπως λ.χ. ο αιτιώδης δεσμός ανάμεσα στο αντικείμενο της δίκης και στο περιεχόμενο του εγγράφου. Η αναγκαιότητα εντατικοποιείται σε υπέρτατο βαθμό, με αποτέλεσμα τη μεγιστοποίηση των ανάλογων υποχρεώσεων του δικαστή και των ιδιωτών, όταν το αποδεικτικό μέσο είναι αποκλειστικό, όταν δηλαδή η αποδεικτέα αλήθεια μπορεί να αποδειχθεί μόνον από αυτό και από κανένα άλλο αποδεικτικό μέσο.

## **β. Το συνταγματικό δικαίωμα απόδειξης**

### **αα. Συνταγματική κατοχύρωση**

41. Στην επιστήμη δεν αμφισβητείται και γίνεται γενικότερα δεκτή η ύπαρξη συνταγματικού δικονομικού δικαιώματος αποδείξεως ως μερικότερου, του γενικότερου δικαιώματος δικαστικής προστασίας<sup>34</sup>. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την απόδειξη όχι μόνον αντικειμενικά, ως θεσμό, ως υποσύστημα της δίκης, αλλά και στην υποκειμενική της διάσταση, ως δικαίωμα. Στον πυρήνα του δικαιώματος της δικαστικής προστασίας, ως δικαιώματος δίκαιης δίκης, ανήκει το δικαίωμα της απόδειξης. Αν δεν υπάρχει πλήρες σύστημα απόδειξης, δεν μπορεί να εξασφαλιστεί το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, που ως τελικό αποτέλεσμα έχει την αποκάλυψη της ουσιαστικής αλήθειας. Απο την αντικειμενική αρχή της ορθής απόδειξης, η οποία με σαφήνεια συνάγεται από το άρθρο 20 παρ.1, απορρέει το συνταγματικό δικαίωμα αποδείξεως.

42. Η εγγύηση δικαστικής προστασίας είναι αποτελεσματική μόνο όταν με αυτή παρέχεται πλήρης δυνατότητα διαπιστώσεως των πραγματικών περιστατικών, τα οποία επικαλείται ο δικαιούχος, ώστε η αξίωση της παροχής έννομης προστασίας να θεωρείται σήμερα ότι περικλείει και την αξίωση διαπιστώσεως των πραγματικών ισχυρισμών του διαδίκου. Η διαπίστωση όμως πραγματικών περιστατικών προϋποθέτει διαδικασία αποδείξεως: Η αναγνώριση αξιώσεως πλήρους διαπιστώσεως των πραγματικών περιστατικών, τα οποία επικαλείται ο

---

<sup>34</sup> Γέσιου-Φαλιτή, οπ. παρ., σελ. 221επ.- Κλαμαρής, οπ. παρ., σελ. 228επ.- Πρβλ. Δαγτόγλου, οπ. παρ., σελ. 1210.

αιτούμενος τη δικαστική προστασία, οδηγεί κατανάγκη στην αναγνώριση της αξιώσεως του διαδικού αυτού για απόδειξή τους.

### **ββ. Εννοια - Περιεχόμενο**

43. Το συνταγματικό δικαίωμα απόδειξης, όπως κάθε συνταγματικό δικαίωμα, έχει αμυντική, προστατευτική και εξασφαλιστική διάσταση<sup>35</sup>. Ως α μ υ ν τ ι κ ό δικαίωμα στρέφεται κατα παντός (erga omnes), ο οποίος παρεμποδίζει το δικαίωμα αποδείξεως, τόσο κατά του κράτους, όσο και κατά των ιδιωτών<sup>36</sup>. Ως π ρ ο σ τ α τ ε υ τ ι κ ό δικαίωμα στρέφεται προς το κράτος, προς τη νομοθετική, δικαστική και εκτελεστική εξουσία, προκειμένου να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία του από επεμβάσεις ιδιωτών<sup>37</sup>.

### **γγ. Περιορισμοί**

44. Ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να εισάγει περιορισμούς στο δικαίωμα απόδειξης, εφόσον οι περιορισμοί δεν θεμελιώνονται σε συνταγματικές διατάξεις<sup>38</sup>. Είναι επομένως αντισυνταγματική η εισαγωγή περιορισμών χωρίς συνταγματικό έρεισμα. Δεν αρκεί απλή «αιτιολογία» των περιορισμών, απαραίτητη είναι η συνταγματική θεμελίωση.

## **2. Πρόσβαση στις πηγές απόδειξης**

45. Το Σύνταγμα στο άρθρο 20 παρ. 1 κατοχυρώνει την αρχή της πρόσβασης στις πηγές απόδειξης, στα αποδεικτικά μέσα. Ορθή αποδειξη σημαίνει πρόσβαση στις πηγές απόδειξης. Πηγή απόδειξης είναι καθε τι, απο το οποίο εκπορεύεται η αλήθεια ή η αναλήθεια σχετική με συγκεκριμένη δίκη. Η πρόσβαση στις πηγές απόδειξης αποτελεί μερικότερη αρχή της παροχής έννομης προστασίας και ειδικότερα του αποδεικτικού συστήματος.

46. Απο την αντικειμενική αρχή της πρόσβασης στις πηγές απόδειξης απορρέει το συνταγματικό δικαίωμα του κάθε φορέα, το δικαίωμα πρόσβασης στα

---

<sup>35</sup> Ειδικότερα βλ. παρακάτω στο δικαίωμα πρόσβασης και στο δικαίωμα επίδειξης.

<sup>36</sup> Κατά την ρητή διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος, το συνταγματικό δικαίωμα απόδειξης στρέφεται ως αμυντικό δικαίωμα και κατά των ιδιωτών, προστατεύει όχι μόνον από την δημόσια αλλά και από την ιδιωτική εξουσία.

<sup>37</sup> Για την εξασφαλιστική διάσταση των δικαιωμάτων βλ. Δημητρόπουλο, οπ. παρ., σελ. 884επ.

<sup>38</sup> Δημητρόπουλος, οπ. παρ., σελ. 904επ.



αποδεικτικά μέσα και κυρίως στα πρόσφορα αποδεικτικά μέσα προκειμένου να αποδειχτεί η αλήθεια.

47. Η πρόσβαση στις πηγές απόδειξης αφορά τόσο το δικαστήριο, όσο και τα μέρη της δίκης.

#### **α. Υποχρέωση του νομοθέτη**

48. Η συνταγματική αρχή της πρόσβασης στα αποδεικτικά μέσα δεσμεύει καταρχήν τον κοινό νομοθέτη, ο οποίος οφείλει με τις διατάξεις του κοινού δικαίου να εξειδικεύει τη συνταγματική επιταγή και να διευκολύνει την πρόσβαση στις πηγές απόδειξης. Ο νομοθέτης είναι ταυτόχρονα αποδέκτης του συνταγματικού δικαιώματος της πρόσβασης. Ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί καταρχήν να περιορίσει τη συνταγματική αρχή της πρόσβασης στα αποδεικτικά μέσα και τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτή. Διάταξη νόμου, η οποία απαγορεύει την πρόσβαση σε αποδεικτικά μέσα, από τα οποία αποκαλύπτεται η αλήθεια, είναι αντισυνταγματική, διότι «καταργεί» τη δίκαιη δίκη.

#### **β. Δικαστική εξουσία**

49. Η αρχή της πρόσβασης στα αποδεικτικά μέσα αφορά τη δικαστική εξουσία και όταν έχει και όταν δεν έχει την αποδεικτική πρωτοβουλία κατά το ανακριτικό ή το συζητητικό σύστημα. Όταν έχει την αποδεικτική πρωτοβουλία, η πρόσβαση αφορά την προσέγγιση των αποδεικτικών μέσων από αυτή την ίδια τη δικαστική εξουσία. Το δικαστήριο ως κρατική εξουσία δεν μπορεί να αποκλείει στους διαδίκους την πρόσβαση στα αποδεικτικά μέσα, καθόσον παραβιάζεται το αντίστοιχο συνταγματικό δικαίωμα πρόσβασης, που συνάγεται από το γενικότερο δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας, παραβιάζεται δηλαδή το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Ενδεχόμενος περιορισμός θα μπορούσε να προκύπτει μόνο από συνταγματική διάταξη και ουδέποτε μόνο από διάταξη νόμου. Οι δικαστές οφείλουν υπακοή στο Σύνταγμα και στους σύμφωνα με αυτό νόμους. Δεν αρκεί επομένως για τον περιορισμό η απλή αναφορά της δικαστικής απόφασης σε διατάξεις κοινής νομοθεσίας, αλλά απαιτείται συνταγματική θεμελίωση του περιορισμού του συνταγματικού δικαιώματος της πρόσβασης στα αποδεικτικά μέσα.

50. Ο δικαστής είναι αποδέκτης του συνταγματικού δικαιώματος παροχής έννομης προστασίας, το οποίο οφείλει να διαφυλάξει. Οφείλει δηλαδή πρώτον να μην το

παραβιάσει ο ίδιος και δεύτερον να το προστατεύσει. Ο δικαστής οφείλει να εξασφαλίσει την πρόσβαση στα αποδεικτικά μέσα. Η υποχρέωση αυτή της δικαστικής εξουσίας αποτελεί βασική υποχρέωση της παροχής έννομης προστασίας. Η υποχρέωση της δικαστικής εξουσίας να προστατεύει το συνταγματικό δικαίωμα πρόσβασης στα αποδεικτικά μέσα, ανάγεται στη συμπεριφορά ιδιωτών παραγόντων ή μή της δίκης, οι οποίοι εμποδίζουν την πρόσβαση στο αποδεικτικό μέσο, στην πηγή απόδειξης. Οφείλει επομένως το δικαστήριο να λάβει τα κατάλληλα μέτρα, ώστε να εξασφαλιστεί η πρόσβαση σε αποδεικτικά μέσα, τα οποία βρίσκονται στην εξουσία ιδιωτών και οι οποίοι εμποδίζουν την πρόσβαση σε αυτά.

### **γ. Ατομα - Ιδιώτες**

51. Το συνταγματικό δικαίωμα της πρόσβασης στα αποδεικτικά μέσα δεν στρέφεται μόνο προς το κράτος, αλλά και προς τους ιδιώτες. Η υποχρέωση άλλωστε αυτή, μετά την αναθεώρηση του 2001, προκύπτει από τη ρητή συνταγματική διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1. Οι ιδιώτες είτε είναι είτε δεν είναι παράγοντες της δίκης, είναι αποδέκτες του δικαιώματος πρόσβασης στα αποδεικτικά μέσα. Κάθε κάτοχος αποδεικτικού μέσου υποχρεούται να το διαθέτει κατά πρόσφορο τρόπο, έτσι ώστε να εξυπηρετείται ο αντικειμενικός σκοπός της δίκης. Η υποχρέωση αυτή απορρέει ευθέως εκ των άρθρων 25 παρ. 1 εδ. γ και 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Αντίθετα δεν δικαιούται ως εκ της συνταγματικής υποχρέωσης του να αρνηθεί την πρόσβαση στο απαραίτητο για την απόδειξη της αληθείας αποδεικτικό μέσο. Ενδεχόμενη άρνηση δε συνιστά απλά κατάχρηση δικαιώματος, αλλά παραβίαση ρητής συνταγματικής υποχρέωσης.
52. Η πρόσβαση σε αποδεικτικά μέσα μπορεί να έχει πολλές μορφές. Ειδικότερη μορφή της πρόσβασης αυτής συνιστά η επίδειξη πράγματος και ειδικότερα η επίδειξη εγγράφου.

### **3. Η ορθή χρήση των αποδεικτικών μέσων**

53. Στη συνταγματική επιταγή για την παροχή έννομης προστασίας εμπεριέχεται η επιταγή για ορθή χρήση, αξιοποίηση των αποδεικτικών μέσων. Από την αντικειμενική αυτή αρχή γεννάται επίσης το αντίστοιχο συνταγματικό δικαίωμα. Η πρόσβαση στις πηγές απόδειξης δεν αρκεί. Απαραίτητη είναι η εξασφάλιση της

χρήσης, της δικαστηριακής αξιοποίησης των μέσων αυτών, ώστε να αποκαλυφθεί η αλήθεια κατά τη δικαστηριακή διαδικασία. Η χρήση των αποδεικτικών μέσων αναφέρεται στους διαδίκους και στη δικαστική εξουσία.

54. Στο δικαίωμα χρήσης των αποδεικτικών μέσων περιλαμβάνεται ειδικότερα το δικαίωμα επίκλησης των πρόσφορων αποδεικτικών μέσων και προσαγωγής τους στο δικαστήριο<sup>39</sup>, προκειμένου να αποδείχθούν οι πραγματικοί ισχυρισμοί. Δεν εξαντλείται δηλαδή μόνο στο δικαίωμα του διαδίκου να αποδείξει τη βάση του αιτήματός του, αλλά περιλαμβάνει και το δικαίωμά του να εξασφαλίσει από τον αντίδικό του ή και τρίτο όλα τα μέσα που θεωρεί για τον παραπάνω σκοπό πρόσφορα.
55. Στο δικαίωμα χρήσης των πρόσφορων αποδεικτικών μέσων ανήκει επίσης και η αξίωση δικαστικής αξιολόγησης, η οποία αντιστοιχεί σε ανάλογη συνταγματική υποχρέωση της δικαστικής εξουσίας να μην αγνοήσει, αλλά να λάβει υπόψη της το πρόσφορο αποδεικτικό μέσο. Πρόσβαση, επίκληση και προσαγωγή δεν θα είχαν καμιά απολύτως έννοια, αν δεν υπήρχε υποχρέωση αξιολόγησης, αν δηλαδή ο δικαστής μπορούσε να αρνηθεί την αξιολόγηση, να αγνοεί τα προσκομιζόμενα αποδεικτικά μέσα. Στο περιεχόμενο της έννομης προστασίας ανήκει η αξίωση για την αξιοποίηση όλων των πρόσφορων αποδεικτικών δυνατοτήτων, δηλαδή των αποδεικτικών μέσων, που μπορούν να οδηγήσουν στη διαπίστωση των αμφισβητούμενων κρίσιμων πραγματικών γεγονότων<sup>40</sup>.
56. Προκύπτει επομένως υποχρέωση του δικαστικού λειτουργού να αξιοποιεί κάθε πρόσφορο αποδεικτικό μέσο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αποδεικνύεται η ουσιαστική αλήθεια. Όταν γνωρίζει ο δικαστής ότι απο συγκεκριμένο αποδεικτικό μέσο αποκαλύπτεται η αλήθεια, υποχρεούται να το χρησιμοποιεί και να το αξιοποιήσει. Η ένταση αυτή αυξάνεται ιδιαίτερα, όταν το συγκεκριμένο αποδεικτικό μέσο, αποτελεί το μοναδικό τρόπο αποκάλυψης της αλήθειας. Η μή αξιοποίησή του απο το δικαστή έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, καθόσον αναιρεί το περιεχόμενο του δικαιώματος παροχής δικαστικής προστασίας.

---

<sup>39</sup> Κλαμαρής, οπ. παρ., σελ. 229επ.- Γέσιου-Φαλτσή, οπ. παρ., σελ. 222επ.

<sup>40</sup> Πρβλ. Ορφανίδη, οπ. παρ., σελ. 310.

### **III. Επίδειξη πράγματος, εγγράφου και ειδικότερα επίδειξη εμπορικών βιβλίων**

#### **1. Συνταγματική διάπλαση του δικαιώματος επίδειξης**

##### **α. Η επίδειξη πράγματος**

###### **αα. Έννοια και αναγκαιότητα της επίδειξης**

57. Η επίδειξη γενικότερα πράγματος και ειδικότερα εγγράφου αποτελεί ειδικότερη μορφή πρόσβασης σε συγκεκριμένα αποδεικτικά μέσα. Σε πολλές περιπτώσεις πράγματα ή έγγραφα αποτελούν πηγές απόδειξης, καθόσον εμπεριέχουν στοιχεία για την αποκάλυψη της αλήθειας, πλην όμως δεν βρίσκονται εις χείρας εκείνου, ο οποίος επιθυμεί να τα προσκομίσει, αλλά εις χείρας αντιδίκου ή τρίτου, ο οποίος έχει αντίθετα συμφέρον, να μην προσκομιστούν στο δικαστήριο. Στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει αδυναμία πρόσβασης του ενδιαφερομένου στο συγκεκριμένο αποδεικτικό μέσο, ο οποίος κατά συνέπεια δεν μπορεί να το προσκομίσει, ακριβώς διότι αυτό βρίσκεται στην κατοχή άλλου. Η αδυναμία αυτή δεν είναι όμως ανυπέρβλητη, καθόσον είναι δυνατή η πρόσβαση στο αποδεικτικό μέσο με τη μεσολάβηση της δικαστικής εξουσίας. Στις περιπτώσεις αυτές ο αιτών την επίδειξη ζητεί από το Δικαστήριο, να υποχρεώσει τον κάτοχο να επιδείξει το πράγμα, προκειμένου να αποδειχθεί η αλήθεια. Αποτελεί επομένως η επίδειξη πράγματος έννομη δικονομικής φύσεως σχέση, μεταξύ του αιτούντος μη κατόχου, του κατόχου και της κρατικής εξουσίας. Αποτελεί μερικότερο δικονομικό θεσμό. Στο πλαίσιο του θεσμού της επίδειξης ενεργοποιούνται το δικαίωμα του αιτούντος να ζητήσει την επίδειξη, η υποχρέωση του κατόχου προς επίδειξη και η υποχρέωση του κράτους να διατάξει την επίδειξη.

###### **ββ. Η αιτιώδης συνάφεια επιδεικτέου αντικειμένου και δίκης**

58. Η επίδειξη αποτελεί μερικότερο δικονομικό θεσμό, μέσα στον οποίο αναπτύσσονται μερικότερες έννομες σχέσεις, ασκούνται δικαιώματα και εκτελούνται υποχρεώσεις. Στο θεσμικό αυτό πλαίσιο ιδιαίτερη σημασία έχει το επιδεικτέο αντικείμενο, το οποίο αποτελεί αντικειμενικό στοιχείο, που ανήκει τόσο στο περιεχόμενο του θεσμού, όσο και στο περιεχόμενο του θεμιτά και για την αποκάλυψη της αλήθειας περιοριζόμενου δικαιώματος του κατόχου του πράγματος.

59. Η δικαιολογητική βάση της επίδειξης βρίσκεται στην αποκάλυψη της αλήθειας, που αποτελεί άλλωστε κεντρικό άξονα της συνταγματικής κατοχύρωσης της

δικαστικής προστασίας. Η επίδειξη μπορεί να υπάρχει ως θεσμός, εφόσον είναι αναγκαία για την αποκάλυψη της αλήθειας. Η αναγκαιότητα για την αποκάλυψη της αλήθειας αποτελεί το συνταγματικό κριτήριο της επίδειξης. Αυτό ακριβώς σημαίνει, ότι ανάμεσα στο προς επίδειξη αντικείμενο και στο αντικείμενο της δίκης υπάρχει αιτιώδης δεσμός. Επιδεικτέο αντικείμενο και αντικείμενο της δίκης συνδέονται. Η δικαιολογητική βάση της επίδειξης θέτει και τα όριά της. Δικαίωμα και αντίστοιχα υποχρέωση των εμπλεκομένων προς επίδειξη και υποχρέωση του δικαστηρίου να την διατάξει, υπάρχει μόνο εφόσον η επίδειξη είναι αναγκαία για την απόδειξη της αλήθειας.

60. Απαραίτητη είναι η επίδειξη, εφόσον αποδεικτέα ζητήματα που αφορούν συγκεκριμένη δίκη εμπεριέχονται στο προς επίδειξη αντικείμενο. Από την συνταγματική αναγνώριση της δίκαιης δίκης, αλλά ταυτόχρονα και των σχετικών υποκειμενικών δικαιωμάτων παροκύπτει αντικειμενικό κριτήριο, που αφορά την σχέση μεταξύ του αντικειμένου της δίκης και του επιδεικτέου αντικειμένου. Η σχέση αυτή προκύπτει άλλωστε από την ίδια τη φύση του πράγματος, καθόσον λ.χ. το περιεχόμενο του εγγράφου αναφέρεται στο αντικείμενο της συγκεκριμένης δίκης, π.χ. την ύπαρξη και το μέγεθος των απαιτήσεων.
61. Η επίδειξη πράγματος υπάγεται στους γενικότερους κανόνες, που συνάγονται από την παροχή έννομης προστασίας κατά το άρθρο 20 παρ. 1. Απλά και μόνο η επίκληση δεν αρκεί. Θα πρέπει να συνάγεται, ότι η επίδειξη εκπληρώνει το σκοπό, για τον οποίο επιδιώκεται, δηλαδή ότι είναι βέβαιη ή σφόδρα πιθανολογείται η αλήθεια από την επίδειξη του πράγματος ή ειδικότερα του εγγράφου. Όταν δηλαδή υπάρχει αντικειμενικός αιτιώδης σύνδεσμος ανάμεσα στο περιεχόμενο του εγγράφου και το αντικείμενο της δίκης, τότε ακριβώς το συγκεκριμένο αποδεικτικό μέσο είναι πρόσφορο για την απόδειξη της αλήθειας.
62. Συνταγματική προϋπόθεση για την υποχρέωση επίδειξης αποτελεί σύμφωνα με τα παραπάνω η προσφορότητα του αποδεικτικού μέσου, με την έννοια να είναι αυτό απαραίτητο για την απόδειξη της αλήθειας. Η σχέση επιδεικτέου αντικειμένου και δίκης είναι δυνατόν να πιθανολογείται, μπορεί όμως να είναι και προφανής. Αυτό λ.χ. συμβαίνει, όταν από το είδος του εμπορικού βιβλίου είναι προφανές το περιεχόμενό του. Το αποδεικτικό μέσο καθίσταται αναγκαίο, όταν χωρίς αυτό δεν είναι δυνατή η απόδειξη της αλήθειας. Με άλλα λόγια η έλλειψή του αναιρεί την όλη δικαστηριακή διαδικασία, δηλαδή καθιστά αδύνατη την απόδειξη της αλήθειας.

63. Η υποχρέωση επίδειξης συνιστά νόμιμο περιορισμό του επί του πράγματος δικαιώματος του κατόχου μέσα στο πλαίσιο του θεσμού της δίκαιης δίκης, που προστατεύεται στο άρθρο 20 παρ. 1. Το συγκεκριμένο προς επίδειξη αντικείμενο αποτελεί στοιχείο της δίκης και στοιχείο του ατομικού δικαιώματος του προς επίδειξη υποχρέου. Λόγω της αιτιώδους αυτής συνάφειας περιορίζεται το αντίστοιχο ατομικό δικαίωμα<sup>41</sup>.

## **β. Το δικαίωμα επίδειξης**

### **αα. Περιεχόμενο**

64. Το Σύνταγμα καθιερώνοντας την αρχή της πρόσβασης του δικαστηρίου και των διαδίκων στα αποδεικτικά μέσα, καθιερώνει μερικότερο δικαίωμα επίδειξης. Παρέχει δηλαδή στον ενδιαφερόμενο δικαίωμα να ζητήσει την επίδειξη πράγματος ή ειδικότερα εγγράφου, προκειμένου εξ' αυτού να αποδειχτεί η αναζητούμενη αλήθεια. Το δικαίωμα επίδειξης συνίσταται στην αξίωση κατά του κατόχου του αποδεικτικού μέσου, προκειμένου να το καταστήσει γνωστό στους παράγοντες της δίκης και στο δικαστήριο για να αποδειχτεί η αλήθεια.

65. Το δικαίωμα επίδειξης ως μερικότερο του γενικότερου συνταγματικού δικαιώματος παροχής δικαστικής προστασίας έχει αμυντικό, προστατευτικό και εξασφαλιστικό περιεχόμενο. Το α μ υ ν τ ι κ ό περιεχόμενο του δικαιώματος επίδειξης έχει απόλυτο χαρακτήρα και στρέφεται *erga omnes*, στρέφεται δηλαδή κατά του κράτους και κατά ιδιωτών. Με το αμυντικό του περιεχόμενο το δικαίωμα επίδειξης αποκρούει κάθε ενέργεια, που παρεμποδίζει την απαραίτητη για την απόδειξη της αληθείας επίδειξη και επομένως προσβάλλει την κατα το άρθρο 20 παρ. 1 παροχή δικαστικής προστασίας. Το π ρ ο σ τ α τ ε υ τ ι κ ό περιεχόμενο συνίσταται, στο ότι δεν αρκεί η κρατική εξουσία να μην παραβιάζει η ίδια, αλλά πρέπει να λαμβάνει και τα απαραίτητα μέτρα νομοθετικά, δικαστικά κλπ. για την προστασία του δικαιώματος επίδειξης απο απειλές προερχόμενες απο ιδιώτες.

66. Υ π ο κ ε ί μ ε ν ο του δικαιώματος επίδειξης είναι ο μη κάτοχος του αποδεικτικού μέσου, ο οποίος εξαρτά συμφέροντα, που μπορεί να επιδιώξει δικαστικά κατά το άρθρο 20 παρ. 1. Την επίδειξη μπορούν να ζητήσουν ιδιώτες, διάδικοι συγκεκριμένης δίκης ή και τρίτοι, όπως επίσης και το Δικαστήριο.

---

<sup>41</sup> Για τη θεσμική εφαρμογή βλ. Δημητρόπουλο, οπ. παρ., σελ. 911επ.

## **ββ. Κατεύθυνση**

### **ββ1. Προς την κρατική εξουσία**

Η κρατική εξουσία υποχρεούται να μην παραβιάζει η ίδια το δικαίωμα επίδειξης<sup>42</sup>.

#### **ββ1.1. Νομοθετική εξουσία**

67. Ως αμυντικό δικαίωμα, το δικαίωμα επίδειξης στρέφεται κατά της νομοθετικής εξουσίας, η οποία οφείλει να μη παραβιάζει η ίδια, αλλά και να προστατεύει το δικαίωμα επίδειξης από τους ιδιώτες, να λαμβάνει τα απαραίτητα νομοθετικά μέτρα για την προστασία, την εξειδίκευση και τη νομοθετική διάπλαση του δικαιώματος επίδειξης. Ο νομοθέτης δεσμευόμενος από τη συνταγματική διάταξη δεν μπορεί να καταργήσει ή να περιορίσει το δικαίωμα επίδειξης, εφόσον ο περιορισμός δεν επιτρέπεται εκ του Συντάγματος. Η αξίωση προς επίδειξη προκύπτει ευθέως από την αρχή της δίκαιης δίκης, ανεξάρτητα από τη μεσολάβηση διατάξεων του κοινού δικονομικού δικαίου.

#### **ββ1.2. Δικαστική εξουσία**

68. Η δικαστική εξουσία οφείλει να σέβεται δηλαδή να μην παραβιάζει η ίδια, αλλά και να προστατεύει την επίδειξη από αντίθετη συμπεριφορά των ατόμων. Οφείλει να διατάσει την επίδειξη πράγματος προστατεύοντας έτσι το δικαίωμα απο αρνήσεις ιδιωτών, οι οποίες σε τελική ανάλυση καταλήγουν στην άρνηση παροχής έννομης προστασίας.

#### **ββ1.3. Εκτελεστική εξουσία**

69. Ανάλογες είναι και οι υποχρεώσεις της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία οφείλει να προσκομίζει η ίδια τα απαραίτητα στοιχεία, εφόσον είναι διάδικος (προσκόμιση του φακέλου) και γενικότερα να μην εμποδίζει την άσκηση του δικαιώματος επίδειξης.

### **ββ2. Προς τους ιδιώτες**

70. Η αμυντική διάσταση του δικαιώματος κατευθύνεται ρητά πλέον, κατά το άρθρο 25 παρ. 1 και κατά των ιδιωτών. Η άρνηση επίδειξης αντικειμένου απαραίτητου για την απόδειξη της αλήθειας σε συγκεκριμένη διαφορά αποτελεί «επιθετική ενέργεια», προερχόμενη από ιδιώτη, η οποία απειλεί δικαιώματα άλλων, αλλά και αυτή την ίδια την υπόσταση της δίκαιης δίκης.

---

<sup>42</sup> Βλ. συνδ. άρθρα 2 παρ. 1, 25 παρ. 1 και 20 παρ. 1 του Συντάγματος.

71. Κατά κανόνα η αμυντική ενέργεια του συνταγματικού δικαιώματος εξαναγκάζει τον αποδέκτη της σε παράλειψη και σπανιότερα σε πράξη. Το συνταγματικό δικαίωμα επίδειξης ανήκει στις εξαιρέσεις αυτές και εξαναγκάζει τον ιδιώτη αποδέκτη του σε θετική ενέργεια, δηλαδή στην επίδειξη πράγματος. Η αξίωση επίδειξης είναι αξίωση αμυντικού περιεχομένου.
72. Το συνταγματικό δικαίωμα επίδειξης, ως εκ της φύσεως του περιεχομένου του, στρέφεται εναντίον της ιδιωτικής εξουσίας. Στρέφεται δηλαδή εναντίον του κατόχου του πράγματος, ο οποίος με την άρνησή του να επιδείξει το απαραίτητο για την απόδειξη της αλήθειας αντικείμενο, μετατρέπει την εξουσία του πάνω στο πράγμα σε εξουσία δυνάμενη να ματαιώσει τον σκοπό και τη λειτουργία της δίκαιης δίκης.

#### **γγ. Περιορισμοί**

73. Το δικαίωμα επίδειξης, ως μερικότερο δικαίωμα του συνταγματικού δικαιώματος δικαστικής προστασίας, αφενός μεν οριοθετείται, αφετέρου δε περιορίζεται σύμφωνα με τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις. Δεν είναι καταρχήν δυνατή η εισαγωγή νομοθετικών περιορισμών χωρίς συνταγματική θεμελίωση. Η παρεχόμενη στο άρθρο 20 παρ. 1 εξουσιοδότηση προς τον κοινό νομοθέτη δεν είναι λευκή εξουσιοδότηση εισαγωγής περιορισμών, αλλά αναφέρεται στη λεπτομερειακή δικονομική διάπλαση.

#### **γ. Η υποχρέωση επίδειξης**

74. Στο δικαίωμα επίδειξης αντιστοιχεί υποχρέωση επίδειξης, αφενός μεν των ατόμων, διαδίκων ή μη, αφετέρου δε υποχρέωση άλλου περιεχομένου του δικαστηρίου. Εφόσον η επίδειξη είναι απαραίτητη για την απόδειξη της αλήθειας, ο κάτοχος του πράγματος ή του εγγράφου, ως αποδέκτης του συνταγματικού δικαιώματος πρόσβασης, δεν δικαιούται να αρνηθεί, αλλά οφείλει να το επιδείξει, και το δικαστήριο οφείλει να διατάξει την επίδειξή του.



## **2. Νομοθετική εξειδίκευση του δικαιώματος επίδειξης**

### **α. Η νομοθετική εξειδίκευση**

75. Οι συνταγματικές διατάξεις εξειδικεύονται με τις διατάξεις του κοινού δικαίου<sup>43</sup>. Το δικαίωμα επίδειξης σύμφωνα με τα παραπάνω απορρέει ευθέως εκ του άρθρου 20 παρ. 1, το οποίο έχει άμεση ισχύ και επομένως η εφαρμογή του δεν εξαρτάται από τη μεσολάβηση του κοινού νομοθέτη, δηλαδή από τη νομοθετική αναγνώριση, την ύπαρξη ή μη διατάξεων του κοινού δικαίου. Η επίκληση και η εφαρμογή του δικαιώματος επίδειξης είναι κατά το άρθρο 20 παρ. 1 δυνατή και αναγκαία, ανεξάρτητα από την ύπαρξη συγκεκριμένης νομοθετικής ρύθμισης. Ορθή και χρήσιμη είναι όμως η εξειδίκευση της συνταγματικής διατάξεως μέσω των διατάξεων του κοινού δικαίου. Κατά τη νομοθετική διάπλαση του συνταγματικού δικαιώματος επίδειξης, ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να περιορίσει το συνταγματικό δικαίωμα, εφόσον ο περιορισμός αυτός δεν βασίζεται ο ίδιος σε συνταγματική διάταξη.
76. Το κατά το άρθρο 20 παρ. 1 συνταγματικό δικαίωμα επίδειξης πράγματος ή εγγράφου εξειδικεύεται στην ελληνική έννομη τάξη μέσω ειδικών διατάξεων του Αστικού Κώδικα, του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας κλπ.

### **β. Το δικαίωμα επίδειξης στη κοινή νομοθεσία**

#### **αα. Η επίδειξη κατά τον ΑΚ**

##### **αα1. Η επίδειξη πράγματος κατ'άρθρο 901 ΑΚ**

77. «Όποιος έχει σχετικά με κάποιο πράγμα αξίωση εναντίον του κατόχου του, έχει δικαίωμα να απαιτήσει απ' αυτόν να επιδείξει το πράγμα, αν η επίδειξη είναι αναγκαία για την άσκηση της αξίωσης». Τρεις είναι οι προϋποθέσεις εφαρμογής της διάταξης (α) Η ύπαρξη αξίωσης εναντίον του κατόχου (β) Η αναγκαιότητα της επίδειξης για την άσκηση της αξίωσης (γ) η άσκηση του δικαιώματος επίδειξης.
78. Η διάταξη αυτή του ΑΚ είναι απόλυτα σύμφωνη με τη συνταγματική επιταγή. Ο κοινός νομοθέτης συνεπής προς την αρχή της πρόσβασης στα αποδεικτικά μέσα προκειμένου να εξασφαλίσει την αποδεικτική διαδικασία, ρητά ορίζει το δικαίωμα οποιουδήποτε προσώπου να απαιτεί την επίδειξη πράγματος από τον κάτοχο,

---

<sup>43</sup> Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, οπ. παρ., σελ. 112.

εφόσον η επίδειξη είναι απολύτως αναγκαία. Η διάταξη, επομένως, προϋποθέτει αξίωση, που πηγάζει από τον νόμο απευθείας, αξίωση ενοχική εναντίον οποιουδήποτε βρίσκεται σε σχέση κατοχής με το επιδεικτέο πράγμα. Παράλληλα δημιουργεί αξίωση προς επίδειξη.

79. Το άρθρο 901 ΑΚ απαιτεί την ύπαρξη «αξίωσης», εφόσον η επίδειξη είναι επέμβαση στον κύκλο δράσης ξένων ιδιωτικών συμφερόντων και επιτρέπεται μόνο υπό την συνδρομή προϋποθέσεων περιοριστικά καθοριζόμενων από το νόμο. Υφίσταται συνεπώς μία αντικειμενική σχέση ανάμεσα στην «αξίωση» και την επίδειξη.

#### **αα2. Η επίδειξη εγγράφου κατ'άρθρο 902 ΑΚ<sup>44</sup>**

80. Το άρθρο 902 ΑΚ ορίζει τα εξής: «Όποιος έχει έννομο συμφέρον, να πληροφορηθεί το περιεχόμενο ενός εγγράφου που βρίσκεται στην κατοχή άλλου έχει δικαίωμα να απαιτήσει την επίδειξή ή και αντίγραφό του, αν το έγγραφο συντάχθηκε για το συμφέρον αυτού που το ζητεί ή πιστοποιεί έννομη σχέση που αφορά και αυτόν ή σχετίζεται με διαπραγματεύσεις που έγιναν σχετικά με τέτοια έννομη σχέση είτε απευθείας απο τον ίδιο, είτε για το συμφέρον του, με τη μεσολάβηση τρίτου».

81. Από την παραπάνω διάταξη προκύπτει, ότι για τη δημιουργία αξιώσεως για την επίδειξη εγγράφου ή για την χορήγηση αντιγράφου του, πρέπει να συντρέχουν δύο προϋποθέσεις. Την πρώτη αποτελεί η ύπαρξη εννόμου συμφέροντος του αιτούντος την επίδειξη, που εξειδικεύεται στις αμέσως παρακάτω περιοριστικά αναφερόμενες τρεις περιπτώσεις του ίδιου άρθρου και την δεύτερη η κατοχή του εγγράφου από τον «καθ' ου» στρέφεται η σχετική αξίωση<sup>45</sup>.

82. Αναφορικά με την πρώτη προϋπόθεση της επίδειξης εγγράφου ή χορήγησης αντιγράφου του, δηλαδή την ύπαρξη εννόμου συμφέροντος του επιδιώκοντος την επίδειξη<sup>46</sup>, το άρθρο 902 ΑΚ στοιχειοθετεί τρεις διαφορετικές περιπτώσεις,

---

<sup>44</sup> Τη διαδικασία επίδειξης πράγματος ή εγγράφου ορίζει το άρθρο 903 ΑΚ: «Η επίδειξη του πράγματος ή του εγγράφου γίνεται στον τόπο, όπου βρίσκεται κατά το χρόνο της αίτησης, εκτός αν ο ένας ή ο άλλος αξιώσει για σπουδαίο λόγο την επίδειξη αλλού. Ο κίνδυνος και οι δαπάνες της επίδειξης βαρύνουν εκείνον που την αξιώνει. Ο κάτοχος μπορεί να αντιπάζει άρνηση, εφόσον δεν προκαταβάλλονται οι δαπάνες και δεν παρέχεται ασφάλεια για ενδεχόμενη ζημία».

<sup>45</sup> Ζέπος, ΙΙ, σελ. 679.- Ράμμος, ΕρμΑΚ άρθρο 902, αρ. 5επ.

<sup>46</sup> ΕφΘεσ 361/56, Αρμ. Ι', σελ. 594.- ΕφΘεσ 320/61, Αρμ. ΙΕ', σελ. 448.- ΑΠ 302/63, ΑρχΝ ΙΔ', σελ. 600.- ΑΠ 352/68, ΝοΒ 16, σελ. 947.

σύμφωνα με τις οποίες υφίσταται αυτό<sup>47</sup>. Ενομο συμφέρον υπάρχει, όταν π.χ. ο ζητών την επίδειξη αποβλέπει στην επιδίωξη, διατήρηση ή προστασία σχέσεων αναγνωρισμένων από το δίκαιο<sup>48</sup> ή όταν με το έγγραφο παρέχεται στον επιδιώκοντα την επίδειξη η δυνατότητα αποδείξεως εννόμου σχέσεως προς περαιτέρω επιδίωξη από αυτήν άλλου δικαιώματος<sup>49</sup>. Επίσης, υπάρχει ένομο συμφέρον όσες φορές το έγγραφο μπορεί να χρησιμεύσει ως ανταπόδειξη<sup>50</sup>. Το ένομο συμφέρον μπορεί να είναι και περιουσιακής, αλλά και ηθικής φύσεως<sup>51</sup>.

83. Πρέπει να σημειωθεί, ότι, κατά την ΑΚ 902, για την θεμελίωση αξίωσης επίδειξης εγγράφου είναι αρκετή και η ύπαρξη απλού εννόμου συμφέροντος, συνισταμένου στη γνώση του εγγράφου και δεν απαιτείται η ύπαρξη «αξιώσεως» κατά του κατόχου, που σύμφωνα με την ΑΚ 901 είναι απαραίτητη για την επίδειξη πράγματος<sup>52</sup>.

### **ββ. Η επίδειξη κατά τον ΚΠολΔ**

84. Διατάξεις που αφορούν την επίδειξη εγγράφων υπάρχουν και στον ΚΠολΔ στα άρθρα 450-452<sup>53</sup>. Οι διατάξεις αυτές του ΚΠολΔ είναι ειδικότερες και ρυθμίζουν την υποχρέωση των διαδίκων ή τρίτων προς επίδειξη εγγράφου κατά τη διάρκεια

<sup>47</sup> Αναλυτικά για τις περιπτώσεις εννόμου συμφέροντος, βλ. παρακάτω.

<sup>48</sup> Ράμμος, ΕρμΑΚ άρθρο 902, αρ. 5.

<sup>49</sup> Καυκάς, άρθρο 902, σελ. 626.- Αποστολιδής, άρθρο 902, αρ. 4.- ΑΠ 302/63, ΑρχΝ 14, σελ. 600.

<sup>50</sup> Μπέης, ΠολΔικ, άρθρο 450, σελ. 1754.- ΑΠ 1073/73, ΑρχΝ 25, σελ. 425.

<sup>51</sup> Ράμμος, ΕρμΑΚ άρθρο 902, αρ.5.- Ζέπος II, σελ. 679.

<sup>52</sup> Νικολόπουλος, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου ΕρμΑΚ, άρθρο 902, αρ. 6, σελ. 553.

<sup>53</sup> Σχετικές με την επίδειξη είναι και οι διατάξεις των άρθρων 451 και 452 ΚΠολΔ, οι οποίες ορίζουν: Άρθρο 451 ΚΠολΔ: «1. Η επίδειξη μπορεί να ζητηθεί, εφόσον έχει την υποχρέωση αυτή ένας τρίτος, με παρεμπόδιση αγωγή, ενώ αν έχει την υποχρέωση διάδικος, και με τις προτάσεις. Αν δεν είναι υποχρεωτική η κατάθεση προτάσεων, η αίτηση για την επίδειξη υποβάλλεται με δήλωση που καταχωρίζεται στα πρακτικά. 2. Η συζήτηση και η απόδειξη γίνονται κατά τις γενικές διατάξεις. 3. Αν είναι δύσκολη για σπουδαίους λόγους η προσαγωγή του εγγράφου στο ακροατήριο ή από τη σπουδαιότητα ή τη φύση του υπάρχει κίνδυνος να χαθεί ή να υποστεί βλάβη, το δικαστήριο μπορεί να ορίσει να προσαχθεί το έγγραφο ενώπιον ενός από τα μέλη του δικαστηρίου που δικάζει την υπόθεση ή ενώπιον άλλου δικαστηρίου ή να εξεταστεί από εντεταλμένο δικαστή, που πηγαίνει στον τόπο όπου βρίσκεται το έγγραφο, ή να επιτρέψει να προσαχθεί επικυρωμένη φωτοτυπία ή φωτογραφία ή επικυρωμένο αντίγραφο του».

Άρθρο 452 ΚΠολΔ: «1. Η εκτέλεση της απόφασης που διατάζει την επίδειξη γίνεται κατά τις διατάξεις που αφορούν την εκτέλεση για την ικανοποίηση απαιτήσεων που συνίστανται στην απόδοση και στην παράδοση πράγματος ή την ενέργεια πράξης. 2. Το άρθρο 366 εφαρμόζεται και εδώ. 3. Τα άρθρα 450 και 451 εφαρμόζονται και όταν το έγγραφο βρίσκεται σε δημόσια αρχή ή δημόσιο όργανο ή άλλο υπάλληλο νομικού προσώπου δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου, εκτός αν πρόκειται για έγγραφα που ανάγονται σε απόρρητα του κράτους σχετικά με την ασφάλεια και τις διεθνείς σχέσεις του».

εκκρεμούς δίκης, στην οποία το επιδεικτέο έγγραφο πρόκειται να χρησιμεύσει για απόδειξη<sup>54</sup>.

### **ββ1. Άρθρο 450 ΚΠολΔ**

85. « 1. Κάθε διάδικος οφείλει να επιδείξει τα έγγραφα, που χρησιμοποίησε ή επικαλέστηκε στη δίκη. 2. Κάθε διάδικος ή τρίτος έχει υποχρέωση να επιδείξει τα έγγραφα που κατέχει και που μπορούν να χρησιμεύσουν για απόδειξη, εκτός αν συντρέχει σπουδαίος λόγος που δικαιολογεί τη μη επίδειξή τους. Σπουδαίος λόγος συντρέχει ιδίως στις περιπτώσεις που επιτρέπεται να αρνηθεί κανείς να μαρτυρήσει».

86. Το άρθρο 450 ΚΠολΔ περιλαμβάνει αξίωση και αντίστοιχη υποχρέωση επίδειξης εγγράφου προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως αποδεικτικό μέσο σε εκκρεμή δίκη προς απόδειξη ή ανταπόδειξη. Αρα, το άρθρο 450 ΚΠολΔ περιέχει εξωδικαιοπρακτική ενοχή ανάλογη του 902 ΑΚ με ευρύτερες, όμως, προϋποθέσεις.

87. Σύμφωνα με το άρθρο 450 ΚΠολΔ δημιουργείται υποχρέωση επίδειξης εγγράφου κατ' αρχήν για το διάδικο, όσον αφορά τα έγγραφα που μεταχειρίσθηκε στη δίκη και μετά τα απέσυρε ή που δήλωσε ότι θα τα χρησιμοποιήσει, αλλά και για τον διάδικο ή τρίτο, που κατέχει έγγραφο ικανό να αποδείξει δικαίωμα του αιτούντος την επίδειξη.

### **ββ2. Επίδειξη στα ασφαλιστικά μέτρα**

88. Εφόσον συντρέχει επείγουσα περίπτωση, η επίδειξη εγγράφου, η οποία μπορεί να ζητηθεί είτε με τις διατάξεις του ΑΚ είτε με του ΚΠολΔ, μπορεί να επιδιωχθεί και με ασφαλιστικά μέτρα. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται τόσο στη θεωρία<sup>55</sup>, όσο και στη νομολογία βασιζόμενη στο άρθρο 731 ΚΠολΔ, το οποίο ορίζει: «Το δικαστήριο δικαιούται να διατάξει ως ασφαλιστικό μέτρο την ενέργεια, παράλειψη ή ανοχή ορισμένης πράξης, απο εκείνον κατά του οποίου στρέφεται η αίτηση».

### **γγ. Εφαρμοστέα διατάξη**

89. Ανακύπτει το ζήτημα της σχέσης της ρύθμισης των προαναφερθέντων άρθρων και συγκεκριμένα της ρύθμισης των άρθρων 901-903 ΑΚ με τις διατάξεις 450-452 του ΚΠολΔ, αφού και οι δύο ρυθμίζουν την επίδειξη πράγματων και εγγράφων

<sup>54</sup> Για τη σχέση των διατάξεων του ΑΚ και ΚΠολΔ βλ. παρακάτω.

<sup>55</sup> Νικολόπουλος, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, άρθρο 902, αρ. 35 με παραπομπές σε νομολογία.

και καθορίζουν τους όρους με τους οποίους μπορεί να ζητηθεί και να πραγματοποιηθεί η επίδειξη αυτή. Οι εν λόγω διατάξεις ισχύουν παράλληλα, αφού ο ΚΠολΔ δεν κατέργησε τις προϋπάρχουσες διατάξεις του ΑΚ.

90. Στη θεωρία<sup>56</sup> και στη νομολογία<sup>57</sup> υποστηρίζεται η άποψη, ότι οι διατάξεις του ΑΚ εφαρμόζονται στην περίπτωση, που με αγωγή ζητείται η επίδειξη εγγράφου, ανεξάρτητα από εκκρεμή δίκη. Αντίθετα οι διατάξεις του ΚΠολΔ έχουν αποκλειστική εφαρμογή, όταν στη διάρκεια εκκρεμούς δίκης ανακύψει θέμα επίδειξης, στην οποία το επιδεικτέο έγγραφο πρόκειται να χρησιμοποιηθεί ως αποδεικτικό στοιχείο.

#### **δδ. Η επίδειξη κατά τον Εμπορικό Νόμο**

91. Το άρθρο 15 ΕΝ ορίζει τα εξής: «Διαδικαζομένης τινός υποθέσεως, ο δικαστής δύναται και αυτεπαγγέλτως να διατάξη την εμφάνισιν των βιβλίων, δια να λάβη αντίγραφα των αφορώντων την δικαζομένην υπόθεσιν χωρίων».

#### **εε. Η επίδειξη κατά τον ΚΔιοικΔ**

92. Ο Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας ρυθμίζει την επίδειξη εγγράφου στο άρθρο 174: «1. Το δικαστήριο μπορεί, ύστερα από αίτηση διαδίκου ή και αυτεπαγγέλτως, να διατάξει την επίδειξη εγγράφου που βρίσκεται στην κατοχή διαδίκου, τρίτου ή οποιασδήποτε αρχής<sup>58</sup>».

---

<sup>56</sup> Κρουσταλάκης, Η αξίωσις προς επίδειξιν εγγράφων μετα τον ΚΠολΔ, Δ 1, 1970, σελ. 647επ.- Μπέης, ΠολΔικ, άρθρο 450, σελ. 1754.- Νικολόπουλος, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ, αρθρ. 902, αρ. 2, υποσ.138.- Ράμμος, ΕρμΑΚ, άρθρο 911, υποσ. 46.- Συνανιώτης, ΕρμΚΠολΔ, άρθρο 450, σελ. 355.

<sup>57</sup> Βλ. παραπομπές στη νομολογία Γέσιου-Φαλτσή, Δίκαιο αποδείξεως, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 301, υποσ. 148.

<sup>58</sup> « 2. Αν για οποιονδήποτε σπουδαίο λόγο, η επίδειξη εγγράφου δεν μπορεί να γίνει στο ακροατήριο, το δικαστήριο μπορεί να διατάξει την επιτόπια επίδειξή του στον εισηγητή-δικαστή, ο οποίος συντάσσει γι' αυτήν έκθεση, στην οποία περιλαμβάνει το περιεχόμενο του εγγράφου ή επισυνάπτει αντίγραφο του. 3. Η κατά την παρ. 1 επίδειξη δεν είναι υποχρεωτική: α) στην περίπτωση δημόσιου εγγράφου, αν, κατά βεβαίωση της αρχής που κατέχει το έγγραφο, τούτο αφορά απόρρητα του Κράτους σχετικά με την ασφάλεια και τις διεθνείς σχέσεις του ή άλλο κρατικό απόρρητο, ενώ β) στην περίπτωση ιδιωτικού εγγράφου, αν ο κάτοχος του απαλλάσσεται, σύμφωνα με τις διατάξεις της παρ. 2 του άρθρου 183, από την υποχρέωση να εξεταστεί για το θέμα που αποτελεί αντικείμενο του εγγράφου ως μάρτυρας ή αν δικαιούται, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις, να αρνηθεί την επίδειξή του. 4. Σε περίπτωση άρνησης ή παρακώλυσης επίδειξης εγγράφου εφαρμόζονται αναλόγως οι διατάξεις του άρθρου 42. Αν ο αρνούμενος ή παρακωλύων την επίδειξη είναι ο διάδικος προς απόδειξη ισχυρισμού του οποίου έχει αυτή διαταχθεί, ο ισχυρισμός του, αν δεν αποδεικνύεται με άλλο αποδεικτικό μέσο, απορρίπτεται ως αναπόδεικτος, ενώ, αν είναι ο αντίδικός του, ο ισχυρισμός αυτός θεωρείται ότι έχει αποδειχθεί».

93. Επίσης σύμφωνα με το άρθρο 203 παρ. 3 εδ. γ του ΚΔιοικΔ, η διοίκηση υποχρεούται να αποστείλει στο δικαστήριο αντίγραφο της πράξης της οποίας ζητείται η αναστολή εκτέλεσης, καθώς και το σχετικό φάκελο με τις απόψεις της.

94. Όλες αυτές οι κοινού δικαίου διατάξεις αποτελούν ενιαίο ρυθμιστικό σύνολο, στο πλαίσιο που θέτει η διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος.

### **3. Προϋποθέσεις επίδειξης εγγράφων**

95. Εφόσον η απόδειξη δεν είναι δυνατή με κανένα άλλο τρόπο και η ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας συντελείται αποκλειστικά και μόνο με την επίδειξη εγγράφων, σε περίπτωση μη επίδειξής αναιρείται το δικαίωμα παροχής δικαστικής προστασίας.

96. Προϋποθέσεις επίδειξης εγγράφων σύμφωνα με τις νομοθετικές διατάξεις και τη νομολογία είναι το έννομο συμφέρον του αιτούντος, η πραγματική κατοχή του εγγράφου από τον καθού η αίτηση, η χρησιμότητα του εγγράφου ως αποδεικτικού μέσου, η μη ύπαρξη σπουδαίου λόγου άρνησης επίδειξης, καθώς και η εξατομίκευση του προς επίδειξη εγγράφου.

#### **α. Το έννομο συμφέρον για επίδειξη**

97. Το δικαίωμα επίδειξης εγγράφου ή και χορήγησης αντιγράφου του εγγράφου προϋποθέτει, όπως προαναφέρθηκε, έννομο συμφέρον. Οι περιπτώσεις, στις οποίες υπάρχει έννομο συμφέρον για την επίδειξη εγγράφου εξειδικεύονται στο άρθρο 902 ΑΚ και αναφέρονται περιοριστικά<sup>59</sup>. Είναι δε οι εξής:

#### **αα1. Περιπτώσεις εννόμου συμφέροντος**

##### **αα1.1. Αν το έγγραφο “συνετάχθη προς το συμφέρον του αιτούντος”.**

98. Για να κριθεί, αν ένα έγγραφο πρέπει ή όχι να επιδειχθεί, ερευνάται η πρόθεση που επικράτησε κατά το χρόνο της συντάξεως του εγγράφου<sup>60</sup>. Τέτοιο έννομο συμφέρον υπάρχει, όταν το έγγραφο συνετάχθη προς σύσταση, απόδειξη ή

<sup>59</sup> ΠρΘεσ 1250/57, ‘Ε’ ΕμπΔ 1958, σελ. 163.- ΕφΠατρ 102/64, ΝοΒ 13, σελ. 1089.

<sup>60</sup> Ράμμος, ΕρμΑΚ άρθρο 902, αρ. 8.- ΕφΑθ 757/66, ΝοΒ14, σελ. 936.- Αντίθετος ο Βάλληνας, άρθρο 902, σελ. 222, κατά τον οποίο το επιτρεπτό της επίδειξης εξαρτάται από το περιεχόμενο του εγγράφου αντικειμενικώς.

γενικά διατήρηση των δικαιωμάτων του αιτούντος την επίδειξη, όπως π.χ. το έγγραφο της δικαστικής ή εξωδίκου πληρεξουσιότητας, ή όταν το έγγραφο αφορά οποιαδήποτε έννομη σχέση κλπ. Το έγγραφο δεν απαιτείται να αφορά αποκλειστικά το συμφέρον του αιτούντος την επίδειξη. Αν, όμως, δεν έχει συνταχθεί έστω και προς το συμφέρον του, δεν θεμελιώνεται αξίωση επίδειξης, επειδή έχει απλώς αντικειμενική για αυτόν αξία λόγω του περιεχομένου του<sup>61</sup>. Πάντως, έννομο συμφέρον δεν υπάρχει, όταν το έγγραφο έχει συνταχθεί αποκλειστικά προς το συμφέρον του εναγομένου κατόχου του<sup>62</sup>. Παραδείγματα τέτοιων εγγράφων είναι η διαθήκη, οι εξοφλητικές αποδείξεις ή ομολογίες κλπ.

**αα1.2. Αν το έγγραφο “πιστοποιεί έννομη σχέση που αφορά και αυτόν”<sup>63</sup>.**

**αα1.3. Αν το έγγραφο “σχετίζεται προς διαπραγματεύσεις διεξαχθείσες προς αυτή την έννομη σχέση είτε δι’ αυτού είτε προς το συμφέρον αυτού δι’ άλλου”.**

99. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα έγγραφα εκείνα, που δεν πιστοποιούν μεν μία έννομη σχέση, αφορούν όμως τις σχετικές με αυτήν διαπραγματεύσεις, χωρίς να έχει σημασία, αν τελικά καταρτίσθηκε ή όχι η σύμβαση. Ως παραδείγματα τέτοιων εγγράφων αναφέρονται τα σχέδια συμβάσεως, τα τηλεγραφήματα, τα σχεδιαγράμματα, οι επιστολές, οι πρόχειρες σημειώσεις, η αλληλογραφία που έχει διαμειφθεί κλπ<sup>64</sup>.

**αα2. Η πιστοποίηση δια του εγγράφου έννομης σχέσης, που αφορά και τον αιτούντα.**

100. Απο τις πρααναφερθείσες τρεις περιπτώσεις εννόμου συμφέροντος, κατά το άρθρο 902 του Αστικού Κώδικα, ενδιαφέρει ιδιαίτερα για τη συγκεκριμένη υπόθεση η δεύτερη περίπτωση. Κατά τη διάταξη αυτή του Αστικού Κώδικα, η οποία εξειδικεύει εν προκειμένω τα οριζόμενα στο άρθρο 20 παρ. 1 «συμφέροντα», έννομο συμφέρον για την επίδειξη εγγράφου έχει ο αιτών, εφόσον το έγγραφο πιστοποιεί έννομη σχέση, που αφορά και αυτόν.

101. Συγκεκριμένα κατά τη διάταξη απαιτείται:

<sup>61</sup> ΠρΑθ 1046/68, ΝοΒ 16, σελ. 652.

<sup>62</sup> Ράμμος, ΕρμΑκ άρθρο 902, αρ. 8.- Αποστολίδης, άρθρο 902, σελ. 697.- ΜΠρΑθ 11719/72 ΕΕΝ 40, σελ. 90.

<sup>63</sup> Βλ. ανάλυση παρακάτω.

<sup>64</sup> Ράμμος, ΕρμΑΚ άρθρο 902, αρ. 10.- Αποστολίδης, άρθρο 902, αρ. 7.

α) Έννομη σχέση και όχι οποιαδήποτε βιοτική σχέση

Η έννομη σχέση, που πιστοποιεί το έγγραφο, μπορεί να είναι σχέση ιδιωτικού δικαίου. Ζητήθηκε π.χ. επίδειξη εταιρικού συμβολαίου και των επιστολών, που αντάλλαξαν οι εταίροι<sup>65</sup>, ή επίδειξη των αποδείξεων που δόθηκαν στον οφειλέτη<sup>66</sup>. Η έννοια της έννομης σχέσης μπορεί να είναι και δημοσίου δικαίου<sup>67</sup>. Π.χ. η επίδειξη εγγράφου για την υποστήριξη μήνυσης<sup>68</sup> ή εκείνα τα έγγραφα που έχουν συνταχθεί προς το σκοπό συνταξιοδότησεως του επιδιώκοντος την επίδειξη<sup>69</sup>.

β) Πιστοποίηση της έννομης σχέσης, η έννομη σχέση να πιστοποιείται στο έγγραφο, δηλ. να αποτελεί η έννομη σχέση περιεχόμενο του εγγράφου

γ) Η έννομη σχέση να αφορά και τον αιτούντα, δηλαδή πρέπει να συνδέεται ο αιτών με την πιστοποιούμενη έννομη σχέση κατά τέτοιο τρόπο, ώστε εξ αυτής να εξαρτάται η άσκηση δικαιωμάτων και εννόμων συμφερόντων του.

102. Το κυρίαρχο ερμηνευτικό θέμα εν προκειμένω συγκεντρώνεται στη λέξη «αφορά». Πότε η πιστοποιούμενη έννομη σχέση αφορά και τον αιτούντα, ώστε να δικαιούται να απαιτήσει την επίδειξη του εγγράφου;

#### **αα2.1. Η υποκειμενική θεωρία**

103. Η κρατούσα ερμηνεία<sup>70</sup> της φράσης «αφορά και αυτόν» δέχεται, ότι θα πρέπει ο αιτών την επίδειξη πράγματος να έχει λάβει μέρος στη δικαιοπραξία, που εμπεριέχεται στο προς επίδειξη έγγραφο. Αυτή η ερμηνεία θέτει επομένως υποκειμενικό κριτήριο. Αναφέρεται δηλαδή στα υποκείμενα, που έχουν συνάψει μία συμφωνία, καθώς αναφέρεται σε δικαιοπραξίες, στις οποίες ο ένας από τους δικαιοπρακτούντες, να είναι ο αιτών την επίδειξη.

104. Στην κατηγορία αυτή<sup>71</sup> υπάγονται κυρίως τα έγγραφα, που αποτελούν συστατικά ή αποδεικτικά μιας δικαιοπραξίας, που έχει καταρτισθεί ή με τον

<sup>65</sup> ΕφΘεσ 596/61, Αρμ. 18, σελ. 326.

<sup>66</sup> ΠρΠειρ 184/64, ΕΕΝ 31, σελ. 272.

<sup>67</sup> Γέσιου-Φαλτσή, Δίκαιο αποδείξεως, σελ. 300.- Νικολόπουλος, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, άρθρο 902, σελ. 554.

<sup>68</sup> Ράμμος, ΕρμΑΚ, άρθρο 902, αρ. 5.- ΜΠρΑθ 14918/1970, ΝοΒ 19, σελ. 491.- ΕφΘεσ 320/61, Αρμ. 15, σελ. 448.

<sup>69</sup> ΠολΠρΑθ 13678/58, ΝοΒ 6, σελ. 1001.

<sup>70</sup> Νικολόπουλος, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, άρθρο 902, σελ. 554; Ράμμος, ΕρμΑΚ άρθρο 902, αρ. 9.- Βάλληνας, άρθρο 902, σελ. 221.

<sup>71</sup> ΕφΘεσ 320/61, Αρμ 15, σελ. 448.- ΑΠ 538/77, ΝοΒ 26, σελ. 187.



κάτοχο του εγγράφου ή με κάποιον τρίτο (π.χ. μιας πώλησης, μίσθωσης κλπ.<sup>72</sup>, τα βιβλία των ταμειωτηρίων, ιδρυμάτων<sup>73</sup> κλπ.).

105. Η κρατούσα ερμηνεία του εννόμου συμφέροντος κατά το άρθρο 902 ΑΚ, ακολουθείται από τη νομολογία. Το Πολυμελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης με την υπ' αριθμόν 10943/2000 απόφαση έκανε δεκτό, ότι δεν πληρούνται στη συγκεκριμένη περίπτωση οι τρεις περιοριστικώς και αποκλειστικώς προβλεπόμενες προϋποθέσεις του εννόμου συμφέροντος για τη θεμελίωση του αιτήματος επιδείξεως εγγράφων σύμφωνα με το άρθρο 902 ΑΚ<sup>74</sup>. Ο αιτών την επίδειξη δεν μπορεί να επικαλεσθεί οποιοδήποτε έννομο συμφέρον, αλλά "μόνο το έννομο συμφέρον, όπως αυτό εξειδικεύεται στις περιοριστικώς προβλεπόμενες από το εν λόγω άρθρο περιπτώσεις. Με καμία όμως από αυτές δεν ταυτίζεται το έννομο συμφέρον των εναγόντων, καθόσον αφενός τα ασφαλιστήρια συμβόλαια των οποίων ζητείται η απόδειξη δεν συντάχθηκαν, με σκοπό την σύσταση, απόδειξη ή εν γένει διατήρηση των δικαιωμάτων των εναγόντων, αλλά αντίθετα συντάχθηκαν αποκλειστικά προς το συμφέρον της πρώτης εναγομένης και των αντισυμβληθέντων αυτής και αφετέρου δεν πιστοποιούν ή αποδεικνύουν έννομη σχέση στην οποία οι ενάγοντες να είναι το ένα δικαιοπρακτών μέρος, ούτε φυσικά σχετίζονται με διαπραγματεύσεις που διεξήχθησαν για έννομη σχέση που αφορά και τους ενάγοντες". Ειδικότερα όσον αφορά τη δεύτερη περίπτωση του εννόμου συμφέροντος, το δικαστήριο ακολουθώντας τη συσταλτική, υποκειμενική ερμηνεία του άρθρου 902 ΑΚ έκανε δεκτό, ότι τα έγγραφα (ασφαλιστήρια συμβόλαια), των οποίων ζητείται η επίδειξη, δεν πιστοποιούν ή αποδεικνύουν έννομη σχέση, στην οποία οι ενάγοντες να είναι το ένα δικαιοπρακτών μέρος. Ελλείψει εννόμου συμφέροντος το πρωτοβάθμιο δικαστήριο απορρίπτει την αγωγή στη συγκεκριμένη περίπτωση ως απαράδεκτη.
106. Κατά της πρωτοβάθμιας απόφασης του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης ασκήθηκε έφεση στο Εφετείο Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με την υπ' αριθμόν 1150/2001 απόφαση του Εφετείου γίνεται επίσης δεκτό, ότι καμμία από

---

<sup>72</sup> Ράμμος, ΕρμΑΚ άρθρο 902, αρ. 9.- Βάλληνας, άρθρο 902, σελ. 221.

<sup>73</sup> Αποστολίδης, άρθρο 902, αρ. 6.

<sup>74</sup> Το έννομο συμφέρον, που επικαλέστηκαν οι ενάγοντες προς θεμελίωση της αξιώσεώς τους είναι, «ότι με την παραβίαση της αποφάσεως των ασφαλιστικών μέτρων, εξακολουθεί η πρώτη εναγομένη (ασφαλιστική εταιρεία) να ενεργεί σε βάρος τους πράξεις αθέμιτου ανταγωνισμού με συνέπεια τη ζημία τους από την απώλεια πελατών, και οι ίδιοι δεν μπορούν να προστατευθούν, γιατί δεν έχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν τις επανειλημμένες παραβιάσεις της ως άνω δικαστικής αποφάσεως».

τις τρεις προϋποθέσεις υπάρξεως εννόμου συμφέροντος δεν συντρέχει στο πρόσωπο των εναγόντων προς επιδίωξη με αγωγή του δικαιώματος επίδειξης των εγγράφων και ειδικότερα, ότι η κρινόμενη περίπτωση δεν υπάγεται στη δεύτερη προϋπόθεση υπάρξεως εννόμου συμφέροντος, αφού «κατά τα εις την αγωγή αναφερόμενα, στις συμβάσεις παροχής οδικής βοήθειας, που καταρτίσθηκαν αποκλειστικά μεταξύ της πρώτης εναγομένης και των πελατών της, δεν είχαν οποιαδήποτε ανάμειξη οι ενάγοντες, δηλαδή αυτοί δεν ήταν από τα δικαιοπρακτούντα πρόσωπα».

107. Οι ενάγοντες, προκειμένου να θεμελιώσουν το έννομο συμφέρον τους για την αξίωση επίδειξης των εγγράφων, ισχυρίστηκαν, ότι τα εν λόγω έγγραφα ήταν τα μοναδικά αποδεικτικά στοιχεία για την απόδειξη των παραβάσεων της πρώτης εναγομένης και ότι χωρίς αυτά δεν μπορούσαν να επιδιώξουν την προστασία των δικαιωμάτων τους που απέρρεαν από την προαναφερόμενη απόφαση των ασφαλιστικών μέτρων (29804/1997) και συνεπώς «αφορούσαν και το δικό τους συμφέρον». Το δικαστήριο δέχτηκε, ότι «ο ισχυρισμός, αν και βάσιμος ως προς την αποδεικτική του αξία και αναγκαιότητα για τους ενάγοντες των εν λόγω εγγράφων» δεν θεμελιώνει καμία από τις τρεις προϋποθέσεις του εννόμου συμφέροντος για τη δημιουργία αξίωσης προς επίδειξη των επίδικων εγγράφων.
108. Ιδιαίτερη πάντως σημασία για το συγκεκριμένο ζήτημα έχει ο παρατιθέμενος στην ίδια την απόφαση προβληματισμός αναφορικά προς την αντικειμενική σχέση των αιτούντων και των επιδεικτέων εγγράφων. Παρόλο ότι η απόφαση του Εφετείου απορρίπτει την αγωγή «ελλείψει εννόμου συμφέροντος» των εναγόντων, εντούτοις αναγνωρίζει, ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση τα εν λόγω έγγραφα μπορεί «να έχουν πράγματι, λόγω του περιεχομένου τους αντικειμενική (εν προκειμένω αποδεικτική) αξία για τους ενάγοντες».
109. Η παράθεση των παραπάνω αποφάσεων, που αφορούν τη συγκεκριμένη περίπτωση, επιβεβαιώνει την τήρηση του υποκειμενικού κριτηρίου, που ακολουθείται για την ερμηνεία του εννόμου συμφέροντος κατά το άρθρο 902 ΑΚ. Είναι εμφανές, ότι το υποκειμενικό κριτήριο, έχει ως αποτέλεσμα την απόρριψη των αγωγών των εναγόντων προς επιδίωξη του δικαιώματος επίδειξης των εγγράφων. Λόγω της συστατικής αυτής ερμηνείας οι ενάγοντες στερούνται του δικαιώματος επίδειξης, το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, απορρέει ευθέως εκ του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Η στέρηση του δικαιώματος επίδειξης έχει ιδιαίτερη σημασία στην κρινόμενη περίπτωση, γιατί η απόδειξη είναι δυνατή μόνο

με την επίδειξη των εν λόγω εγγράφων. Η επίδειξη αποτελεί δηλαδή όχι απλά το προσφορότερο και αναγκαίο, αλλά κυρίως το αποκλειστικό αποδεικτικό μέσο, προκειμένου να ανευρεθεί η ουσιαστική αλήθεια. Τίθεται κατά συνέπεια ζήτημα συμφωνίας της υποκειμενικής ερμηνείας της έννοιας του εννόμου συμφέροντος και του Συντάγματος.

## **αα2.2. Η αντικειμενική θεωρία**

### **(α) Το αντικειμενικό κριτήριο**

110. Η σύνδεση του αιτούντος με την πιστοποιούμενη στο επιδεικτέο έγγραφο έννομη σχέση δεν είναι μόνο υποκειμενική, αλλά και αντικειμενική. Η υποκειμενική αναφέρεται στην ιδιότητα του αιτούντος ως συμβαλλομένου μέρους. Η αντικειμενική αναφέρεται στην αντικειμενική αιτιώδη σχέση, που υπάρχει ανάμεσα στο περιεχόμενο του εγγράφου, στο αντικείμενο της δίκης και στα δικαιώματα - έννομα συμφέροντα του αιτούντος την επίδειξη. Εφόσον το περιεχόμενο του εγγράφου συνδέεται με κοινό αντικειμενικό στοιχείο με τα δικαιώματα του αιτούντος και συνιστά αντικείμενο της δίκης υπάρχει μεταξύ τους αιτιώδης σύνδεσμος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση π.χ. ο αριθμός των συμβάσεων οδικής βοήθειας είναι στοιχείο του περιεχομένου των αξιώσεων των επιχειρήσεων οδικής βοήθειας κατά των ασφαλιστικών εταιρειών. Οι ίδιες συμβάσεις εμπεριέχονται στα επιδεικτέα έγγραφα και αποτελούν το ουσιαστικό αποδεικτέο ζήτημα στη σχετική δίκη. Ο αντικειμενικός αιτιώδης σύνδεσμος προκύπτει εκ της φύσεως του πράγματος, εξ αυτού τούτου του περιεχομένου. Είναι επομένως σαφές, ότι τα επιδεικτέα έγγραφα αφορούν τους αιτούντες, παρά το ότι οι ίδιοι δεν είναι συμβαλλόμενοι.

111. Η λέξη επομένως «αφορούν» θα πρέπει να ερμηνευτεί αντικειμενικά, δηλαδή «έχουν αντικειμενική αιτιώδη σχέση». Άλλωστε αυτό το ίδιο το νόημα της λέξης «αφορά» σημαίνει την ύπαρξη αντικειμενικής σχέσης. Άρα η φράση του ΑΚ «πιστοποιεί έννομη σχέση που αφορά και αυτόν» σημαίνει πιστοποιεί έννομη σχέση, της οποίας το περιεχόμενο αντικειμενικά συνδέεται με τα δικαιώματα και έννομα συμφέροντα του αιτούντος.

### **(β) Η κατά το Σύνταγμα επιλογή του αντικειμενικού κριτηρίου**

112. Τίθεται επομένως το ζήτημα της επιλογής ανάμεσα στα δύο κριτήρια, το υποκειμενικό και το αντικειμενικό. Η επιλογή αυτή δεν μπορεί να είναι αυθαίρετη,

αλλά αποτελεί αποτέλεσμα επιστημονικής επεξεργασίας του άρθρου 902 ΑΚ, μέσα στο πλαίσιο που θέτουν οι συνταγματικές διατάξεις, κυρίως η διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1, αλλά και η διάταξη του άρθρου 25 του Συντάγματος κλπ. Το άρθρο 20 παρ. 1 κατοχυρώνει την έννομη προστασία ως αντικειμενική αρχή, δηλαδή ως αρχή εφαρμοζόμενη σε κάθε περίπτωση για την προστασία των δικαιωμάτων και εννόμων συμφερόντων. Θέτει δηλαδή το αντικειμενικό κριτήριο. Αντίθετα το υποκειμενικό κριτήριο περιορίζει τη συνταγματική προστασία παροχής δικαστικής προστασίας σε ορισμένες περιπτώσεις παρά το γράμμα και το αντικειμενικό νόημα της συγκεκριμένης συνταγματικής διάταξης, δηλαδή το υποκειμενικό κριτήριο έρχεται σε αντίθεση με τη διάταξη του 20 παρ. 1, καθόσον καταλήγει στη στέρηση της συνταγματικής προστασίας. Το υποκειμενικό κριτήριο δεν βρίσκεται σε συμφωνία, όχι μόνο με τη συνταγματική διάταξη, αλλά ούτε και με την αντίστοιχη διάταξη του Αστικού Κώδικα, καθόσον ο περιορισμός στα συμβαλλόμενα μέρη δεν προκύπτει από αυτή ούτε με τη γραμματολογική, ούτε με οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία. Είναι σαφές, ότι η αυστηρά «αστικολογική» ερμηνεία του άρθρου 902 ΑΚ, ερήμην της διατάξεως του άρθρου 20 παρ. 1, έστω και αν μπορούσε να δικαιολογηθεί πριν την εισαγωγή της συγκεκριμένης συνταγματικής διάταξης, δεν είναι δυνατόν σήμερα να διενεργείται ανεξάρτητα από τη συνταγματική επιταγή. Η επιλογή του υποκειμενικού κριτηρίου, δηλαδή η υποκειμενική συσταλτική ερμηνεία, δεν είναι συνταγματικά παραδεκτή, διότι καταλήγει στον περιορισμό συνταγματικών δικαιωμάτων χωρίς εξουσιοδότηση νόμου. Αντίθετα η επιλογή αντικειμενικού κριτηρίου, ως καλύπτουσα όλες τις περιπτώσεις παροχής έννομης προστασίας αποτελεί συνταγματική επιταγή.

113. Η ερμηνεία του ΑΚ δέχεται, όπως αναφέρθηκε, το υποκειμενικό κριτήριο, δηλαδή την ιδιότητα του αιτούντα ως δικαιοπρακτούντος μέρους. Η άποψη αυτή παρατίθεται χωρίς ειδικότερη αιτιολογία, καθόσον θεωρείται, ότι ένα έγγραφο πιστοποιεί έννομη σχέση που αφορά και τον αιτούντα μόνο στις περιπτώσεις, που και ο ίδιος έχει λάβει μέρος στη δικαιοπραξία. Τίθεται όμως το ερώτημα κατά πόσο η άποψη αυτή συμφωνεί με τη λεκτική ερμηνεία του άρθρου 902 ΑΚ.

114. Σύμφωνα με τα παραπάνω η διάταξη 902 του ΑΚ είναι απολύτως σύμφωνη με το Σύνταγμα και βασίζεται στο αντικειμενικό κριτήριο και όχι στο υποκειμενικό της ιδιότητας του προσώπου, που δέχεται η υποκειμενική ερμηνεία. Δεν τίθεται, επομένως, ζήτημα συμφωνίας Συντάγματος και ΑΚ, αλλά της συγκεκριμένης ερμηνείας του ΑΚ με το Σύνταγμα. Δεν τίθεται θέμα συνταγματικότητας του άρθρου

- 902 ΑΚ, το οποίο πράγματι θα ετίθετο, αν η λεκτική του διατύπωση περιόριζε το εύρος της συνταγματικής προστασίας.
115. Κατά το γράμμα του νόμου δικαίωμα επίδειξης υπάρχει, όταν από το έγγραφο προκύπτει πιστοποίηση έννομης σχέσης «που αφορά και τον αιτούντα», δεν προκύπτει όμως από αυτή την ίδια τη λεκτική διατύπωση της διάταξης και κατά συνέπεια δεν θα πρέπει να απαιτείται, να είναι ο αιτών και συμβαλλόμενος. Αλλωστε στις περισσότερες των περιπτώσεων, ο συμβαλλόμενος, ως δικαιοπρακτούν μέρος κατά κανόνα όχι μόνο έχει γνώση του εγγράφου, αλλά διαθέτει και το ίδιο το έγγραφο, δηλαδή δεν χρειάζεται την επίδειξη.
116. Η ιδιότητα του αιτούντος ως συμβαλλομένου μέρους οπωσδήποτε δεν συνιστά το μοναδικό κριτήριο, ούτε κατά τη διάταξη 902 ΑΚ, ούτε κατά τη φύση του πράγματος. Εφόσον ο αιτών είναι και συμβαλλόμενος, η δικαιοπραξία αφορά και αυτόν, δηλαδή έχει έννομο συμφέρον. Όμως οι περιπτώσεις αυτές αφορούν ένα μόνο τμήμα του συνολικού κύκλου περιπτώσεων, στις οποίες δικαιοπραξίες αφορούν αντικειμενικά και άλλους, που δεν έχουν λάβει μέρος στη σύναψή τους και εξαρτούν επομένως από αυτές την άσκηση δικαιωμάτων τους. Είναι σαφές, ότι η συστατική αυτή ερμηνεία της έννοιας του «έννομου συμφέροντος» αποκλείει από την προστασία έναν αριθμό περιπτώσεων, στις οποίες η σχέση του αιτούντος με το προς επίδειξη έγγραφο είναι προφανής, πλην όμως ο αιτών δεν είναι δικαιοπρακτών. Μία έννομη σχέση, μία δικαιοπραξία μπορεί να αφορά και άλλους εκτός από εκείνους που έλαβαν μέρος στην κατάρτισή της.
117. Ο περιορισμός στα μέρη της δικαιοπραξίας δε συνάγεται ούτε από το γράμμα ούτε από το πνεύμα της διάταξης 902 ΑΚ. Αλλά και αν συνήγετο ο νομοθετικός αυτός περιορισμός, δεν θα ήταν σύμφωνος με το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, καθόσον επιτρέπει την άρνηση επίδειξης εγγράφου σε περιπτώσεις στις οποίες καταφανώς η απόδειξη της αλήθειας εξαρτάται από το περιεχόμενο του. Το κριτήριο της ιδιότητας του αιτούντος την επίδειξη ως μέλους της δικαιοπραξίας δεν συνάγεται από τη διάταξη του άρθρου 20 του Συντάγματος και του 902 ΑΚ, που την εξειδικεύει. Και αν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ένα τέτοιο περιεχόμενο του ΑΚ πριν τη συνταγματική κατοχύρωση της δικαστικής προστασίας δεν μπορεί να υποστηριχθεί μετά τη θέσπιση του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος και την ερμηνεία της διάταξης του 902 ΑΚ υπό το φως της παραπάνω συνταγματικής διάταξης.

118. Είναι επομένως εμφανές, ότι η υποκειμενική ερμηνεία γίνεται ερήμην της συνταγματικής διάταξης. Το αντικειμενικό κριτήριο προκύπτει από την ίδια τη λεκτική και τελολογική ερμηνεία του άρθρου 902 ΑΚ, οι οποίες έτσι ως έχουν δεν περιορίζουν, ούτε επιβάλλουν την εφαρμογή του υποκειμενικού κριτηρίου. Συνεπώς, αν το υποκειμενικό κριτήριο προέπυπτε μέσα από τον ΑΚ, τότε θα ετίθετο ζήτημα αντισυνταγματικότητας του ΑΚ, το οποίο εδώ δεν υφίσταται.

**(γ) Ο παρά το Σύνταγμα περιορισμός συνταγματικών δικαιωμάτων**

119. Η υποκειμενική συστατική ερμηνεία του άρθρου 902 ΑΚ περιορίζει σημαντικά συνταγματικά δικαιώματα, τα οποία άλλωστε ούτε ο ίδιος ο νομοθέτης δεν περιορίζει. Κατά συνέπεια δεν είναι συνταγματικά επιτρεπτή, καθόσο συστέλλει σημαντικά το ρυθμιστικό, προστατευτικό εύρος της διάταξης πολύ πέραν της ίδιας της λεκτικής της διατύπωσης και αφήνει εκτός ρύθμισης πολλές περιπτώσεις<sup>75</sup>.

**(δ) Τριτενέργεια**

120. Αν παλαιότερα μπορούσε ίσως να υποστηριχθεί η συστατική υποκειμενική ερμηνεία της φράσης « ... ή πιστοποιεί έννομη σχέση, που αφορά και αυτόν ... » του άρθρου 902 ΑΚ, η υποστήριξη αυτή δεν είναι δυνατή μετά την εισαγωγή του άρθρου 20 παρ. 1, αλλά και κυρίως μετά την πρόσφατη αναθεώρηση του Συντάγματος τον Απρίλιο του 2001. Η πληρότητα της συνταγματικής προστασίας προκύπτει και εκ του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. γ κατά το οποίο: «Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, στις οποίες προσιδιάζουν». Με αυτό το εδάφιο κατοχυρώνεται ρητά η διαπροσωπική εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων ή διαφορετικά η «τριτενέργεια» αυτών. Εξασφαλίζεται δηλαδή η εφαρμογή τους και στον ιδιωτικό χώρο. Κατά συνέπεια τα αμυντικά δικαιώματα του άρθρου 20 παρ. 1 εφαρμόζονται και έναντι ιδιωτών, για τους οποίους απορρέουν οι ανάλογες υποχρεώσεις. Επομένως και η αξίωση επίδειξης ως μερικότερη αξίωση παροχής έννομης προστασίας στρέφεται προς τους ιδιώτες επιβάλλοντας την υποχρέωση επίδειξης του πράγματος.

**β. Εξειδίκευση – εξατομίκευση του εγγράφου**

---

<sup>75</sup> Βλ. άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ του Συντάγματος.

### **ββ1. Νομολογία**

121. Κατά τη νομολογία γίνεται πάγια δεκτό, ότι για να είναι ορισμένο το αίτημα επίδειξης εγγράφων<sup>76</sup> θα πρέπει ο αιτών την επίδειξη να προσδιορίζει και να περιγράφει επακριβώς τα προς επίδειξη έγγραφα και να αναφέρει το περιεχόμενό τους, ώστε να είναι δυνατό να κριθεί αν είναι ουσιώδη για την επίδικη διαφορά<sup>77</sup>. Ειδικότερα, όταν η απαίτηση αφορά τα εμπορικά βιβλία του εναγομένου<sup>78</sup>, πρέπει να αναφέρει ειδικώς τα βιβλία αυτά και να προσδιορίζει επακριβώς - με αναφορά της σελίδας ή της ημερομηνίας εγγραφής - το χρήσιμο σημείο τους για την απόδειξη των ισχυρισμών του, καθώς και να εκθέτει το περιεχόμενο του προς επίδειξη τμήματος<sup>79</sup>.

122. Ο προσδιορισμός του εγγράφου με την ανωτέρω έννοια είναι αναγκαίος<sup>80</sup>: 1) για να είναι δυνατόν να κριθεί αν το έγγραφο αυτό είναι ουσιώδες με την έννοια, ότι μπορεί να χρησιμεύει για την απόδειξη των ισχυρισμών του αιτούντος την επίδειξη 2) γιατί μόνο έτσι παρέχεται στον εναγόμενο η ευχέρεια να δώσει εξηγήσεις για την κατοχή του εγγράφου και να αμυνθεί 3) γιατί σε περίπτωση αμφισβήτησεως της κατοχής εκ μέρους του εναγόμενου, μπορεί το δικαστήριο να διατάξει σχετικές αποδείξεις και 4) γιατί έτσι γίνεται εφικτός ο προσδιορισμός του εγγράφου στο διατακτικό της αποφάσεως, πράγμα απαραίτητο και για την ενδεχόμενη εκτέλεσή της. Ως περιγραφή ικανή για το ορισμένο της αγωγής επίδειξης, πρέπει να θεωρηθεί εκείνη με την οποία εξατομικεύεται το έγγραφο, χωρίς όμως να είναι αναγκαίος ο ειδικότερος προσδιορισμός του περιεχομένου του. Διαφορετικά η άσκηση της σχετικής αξίωσης θα δυσχεραίνετο υπερβολικά<sup>81</sup>.

---

<sup>76</sup> Για το ορισμένο της αγωγής βλ. *Νικολόπουλο*, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, άρθρο 902, αρ. 5, σελ. 558.- Κρουσταλάκης, Δ 1, σελ. 648.- ΑΠ 209/1994, ΕΕΝ 1995, σελ. 195.- ΑΠ 508/1993, Ελλ.Δνη 35, σελ. 1299.- ΕφΑθ 5720/1996, ΕλλΔνη 38, σελ. 892.- ΕφΑθ 1741/1994, ΕλλΔνη 36, σελ. 1261.- ΕφΑθ 14698/1988, ΕλλΔνη 34, σελ. 1366.- ΕφΑθ 11203/1986, ΕλλΔνη 29, σελ. 141.

<sup>77</sup> ΑΠ 1789/1981, Βασ.Νομολ. τομ. Α, σελ. 987.- ΕφΑθ 222/1993, Δνη 35, σελ. 454.

<sup>78</sup> Βλ. και διατάξεις των άρθρων 15 Εμπ.Ν. και 453 παρ. 2 ΚΠολΔ.

<sup>79</sup> ΑΠ 2911993, Δνη 35, σελ. 1299.- ΕφΠειρ 1157/1996, ΔΕΕ 3/1997, σελ. 273.- ΑΠ 448/1975, ΝοΒ 23, σελ. 1231.- ΕφΑθ 1986/1975, Δνη 76, σελ. 10.- *Γέσιου-Φαλτσή*, Δίκαιο αποδείξεως, σελ. 308επ.

<sup>80</sup> ΕφΘεσ 1150/2001, 4ο φύλο.

<sup>81</sup> *Μπέης*, ΠολΔ, άρθρο 451, αρ. 1, σελ. 1755.- *Γέσιου-Φαλτσή*, Ο εξαναγκασμός της απόδειξης ως επακόλουθο του δικαιώματος απόδειξης, Δ 18, σελ. 121.- *Νικολόπουλος*, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, άρθρο 902, αρ. 24-25.- *Γιακουμή*, Δ 27, σελ. 510.- Μπαλοδήμο Δ 22, σελ. 150.

123. Η νομολογία επομένως απορρίπτει ως αόριστες αγωγές προς επίδειξη βιβλίων – και στη συγκεκριμένη περίπτωση<sup>82</sup> - όταν η εξειδίκευση κατά περιεχόμενο των προς επίδειξη εγγράφων δεν είναι λεπτομερής, όταν δηλαδή δεν αναγράφονται ακριβώς οι ημερομηνίες εγγραφής στα αντίστοιχα βιβλία και οι σελίδες των βιβλίων αυτών.

### **ββ2. Συνταγματική διάσταση**

124. Η εξειδίκευση του εγγράφου συνδέεται με αυτή την ίδια την πρόσβαση, την προσφυγή στα δικαστήρια. Η απαιτούμενη από το δικαστήριο εξειδίκευση των προς επίδειξη εγγράφων θα πρέπει να εξετάζεται σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος, έτσι ώστε να μην αναιρείται η παροχή έννομης προστασίας. Η επιβαλλόμενη από το δικαστήριο υποχρέωση εξειδίκευσης δεν μπορεί να υπερβαίνει τα όρια του αντικειμενικώς δυνατού. Δεν μπορεί δηλαδή να έχει ως απαίτηση την αναφορά στοιχείων, τα οποία προϋποθέτουν την κατοχή του εγγράφου. Το δικαστήριο κατά την εξατομίκευση οφείλει να λαμβάνει υπόψη του ακριβώς, ότι ο αιτών την επίδειξη δεν είναι κάτοχος και επομένως αντικειμενικά δεν μπορεί να γνωρίζει στοιχεία εξειδίκευσης, που μπορούν να διαπιστωθούν, μόνον εφόσον υπάρχει πρόσβαση στο έγγραφο. Στην αντίθετη περίπτωση αναιρείται ο θεσμός της επίδειξης εγγράφων, αφού ο αιτών την επίδειξη δεν είναι σε θέση να γνωρίζει τα στοιχεία αυτά και κατά συνέπεια προσβάλλεται το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα του εν λόγω διαδίκου για απόδειξη και συνακόλουθα για παροχή δικαστικής προστασίας<sup>83</sup>. Κατά αντικειμενική κρίση η εξειδίκευση πρέπει να είναι επαρκής για την εξατομίκευση του εγγράφου.

125. Τα βασικά στοιχεία της εξειδίκευσης αναφορικά προς την επίδειξη εμπορικών βιβλίων είναι το είδος του βιβλίου και η χρονολογία του, από τα οποία προκύπτει το περιεχόμενό του. Ημερομηνίες εγγραφής και αναφορά σε συγκεκριμένες σελίδες μπορούν να αποτελούν στοιχεία εξειδίκευσης, μόνο εφόσον αντικειμενικά μπορούν να είναι γνωστά στον αιτούντα την επίδειξη και εντούτοις δεν τα αναφέρει. Αν αντίθετα αριθμοί σελίδων και ημερομηνίες εγγραφής δεν μπορούν αντικειμενικά να είναι γνωστά στον αιτούντα, καθόσον δεν είναι κάτοχος του

<sup>82</sup> ΠολΠρωτΑθ. 6470/1999, ΠολΠρωτΘεσ 10943/2000, ΕφΘεσ 1150/2001.

<sup>83</sup> Γέσιου-Φαλτσή, Το δικαίωμα απόδειξης, οπ. παρ., αρ. 11.- η ίδια, Δίκαιο απόδειξης, οπ. παρ., σελ. 18επ.- η ίδια, Δ 18, 114, υποσ.1, όπου και περαιτέρω παραπομπές.



εγγράφου και δεν έχει πρόσβαση σε αυτό, αποτελούν αντικειμενικά αποτέλεσμα και όχι προϋπόθεση της επίδειξης και απαίτηση από το δικαστήριο αναφοράς τους ως στοιχείων εξειδίκευσης δεν είναι σε συμφωνία με το περιεχόμενο του άρθρου 20 παρ. 1. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να ερμηνευτεί η σχετική νομολογία. Εφόσον μάλιστα πρόκειται περί πολλαπλών εγγραφών, απαραίτητος είναι ο μετά από έλεγχο εντοπισμός τους στο ως εκ του περιεχομένου του εξειδικευμένο βιβλίο και η χορήγηση σχετικών αντιγράφων. Με το αίτημα επίδειξης θα πρέπει με ακρίβεια να καθορίζεται το συγκεκριμένο ζήτημα, του οποίου η διακρίβωση επιδιώκεται (όπως εν προκειμένω η σύναψη συμβάσεων οδικής βοήθειας).

126. Εξάλλου η γνώση του σχετικού περιεχομένου του εγγράφου θα καθιστούσε τις σχετικές διατάξεις για την επίδειξη εγγράφων κενές περιεχομένου και άνευ πρακτικής σημασίας<sup>84</sup>, αφού ο αιτών δεν θα χρειαζόταν να προβεί σε αυτή τη διαδικασία, για να πληροφορηθεί αυτά που ήδη γνωρίζει.

## **ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

127. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η επίδειξη εγγράφων ανήκει στο περιεχόμενο της απόδειξης - πρόσβασης στα αποδεικτικά μέσα και ορθής τους χρήσης -, η οποία προστατεύεται στο άρθρο 20 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος, που κατοχυρώνει τη δίκαιη δίκη. Η μη επίδειξη εξειδικευμένου κατά το μέτρο του δυνατού εγγράφου συνιστά αποκλεισμό αποδεικτικού μέσου και εμποδίζει την πρόσβαση στις πηγές απόδειξης, συνιστά επομένως περιορισμό, ο οποίος προσβάλλει και - εφόσον πρόκειται για το μοναδικό για τη διαπίστωση της ουσιαστικής αλήθειας αποδεικτικό μέσο - αναιρεί την κατοχυρούμενη στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος παροχή έννομης προστασίας, όταν υπάρχει αντικειμενική αιτιώδης σχέση ανάμεσα στο περιεχόμενο του εγγράφου και στα δικαιώματα- έννομα συμφέροντα του αιτούντος την επίδειξη.

128. Η παροχή έννομης δικαστικής προστασίας, η πρόσβαση στα δικαστήρια και η δίκαιη λειτουργία τους (δίκαιη δίκη) κατοχυρώνεται επίσης από το άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, το οποίο τελεί σε πλήρη αρμονία και συνιστά ενιαίο ρυθμιστικό σύνολο με

---

<sup>84</sup> Νικολόπουλος, σε Σταθόπουλο-Γεωργιάδη, άρθρο 902, αρ. 24επ.- Μπέης, ΠολΔ άρθρο 450, σελ. 1754.- Γέσιου-Φαλτσή, Δ 18, σελ. 113 επ.- Γιακουμής, Δ 27, σελ. 510; Μπαλοδήμος, Δ 22, σελ.150.

το άρθρο 20 παρ. 1 και κατά το άρθρο 28 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος έχει υποσυνταγματική, αλλά υπερνομοθετική ισχύ. Σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν, η μη επίδειξη εγγράφων σε περιπτώσεις αντικειμενικής αιτιώδους σχέσης των δικαιωμάτων του αιτούντος και του περιεχομένου του εγγράφου αναιρεί την παρεχόμενη από το άρθρο 6 παρ. 1 προστασία. Βεβαίως το μείζον ζήτημα είναι η παραβίαση του υπερκειμένου άρθρου 20 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος, πλήν όμως εν προκειμένω και με τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν παραβιάζεται και το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

129. Και πριν την πρόσφατη αναθεώρηση, αλλά όπως πλέον ρητά προκύπτει από το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ του ισχύοντος Συντάγματος τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται και μεταξύ ιδιωτών. Δεν είναι επομένως νόμιμη η άρνηση επίδειξης εγγράφων απαραίτητων για την απόδειξη της ουσιαστικής αλήθειας σε περιπτώσεις κατά τα ανωτέρω αιτιώδους σχέσης. Η υποχρέωση επίδειξης προκύπτει επίσης από την προστατευτική υποχρέωση της δικαστικής εξουσίας κατά τα άρθρα 2 παρ. 1, 20 παρ. 1 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος, η οποία σε περιπτώσεις κατά τα άνω αντικειμενικής αιτιώδους συνάφειας οφείλει να διατάξει την επίδειξη των εγγράφων.